

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยในเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อประสิทธิภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการจัดการตลาดนัดชุมชนจังหวัดชลบุรีตามพระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ. 2535 (กฎกระทรวงฉบับที่ 4 พ.ศ.2542) และพระราชบัญญัติรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง พ.ศ. 2535 ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในเขตจังหวัดชลบุรี ผู้ศึกษาได้รวบรวมแนวคิด ทฤษฎีจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ เพื่อนำมาเป็นพื้นฐานและแนวทางการวิจัย ดังนี้

1. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการปกครองท้องถิ่น
2. แนวคิดทฤษฎีการบริหารและการจัดการ
3. ความหมายและที่มาของตลาด
4. แนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับที่ตั้งตลาดนัด
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับการปกครองส่วนท้องถิ่น

1. ความหมายและความสำคัญของการปกครองส่วนท้องถิ่น

การปกครองท้องถิ่นเป็นผลของการกระจายอำนาจการปกครอง (Decentralization) จากรัฐบาลกลาง ให้กับท้องถิ่นในการปกครองตนเองได้มีนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านได้ให้ความหมาย ไว้ดังนี้

วิญญู อังคนารักษ์ (2519 อ้างถึงใน ประหยัด หงษ์ทองคำ, 2526, หน้า 9) นิยามว่า การปกครองท้องถิ่น หมายถึง การปกครองในรูปลักษณะกระจายอำนาจการปกครองบางอย่าง ซึ่งรัฐบาลกลางได้มอบหมายให้ท้องถิ่นทำกันเอง เพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีโอกาสปกครองและบริหารงานของท้องถิ่นด้วยตนเอง เพื่อสนองความต้องการส่วนรวมของประชาชนในท้องถิ่นนั้นให้ดำเนินไปอย่างประหยัด มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล ตรงกับความประสงค์ของประชาชน โดยมีเจ้าหน้าที่ซึ่งราษฎรในท้องถิ่นได้เลือกตั้งขึ้นมาทั้งหมดและย่อมมีความผูกพันต่อท้องถิ่นนั้น ๆ ยิ่งกว่าผู้อื่นโดยมีงบประมาณของตนเองและมีอิสระในการบริหารงานพอสมควร

ดำรง ลัทธพิพัฒน์ (2508 อ้างถึงใน ประหยัด หงษ์ทองคำ, 2526, หน้า 9) นิยามว่า การปกครองท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการปกครองตนเองโดยประชาชนในหน่วยชุมชน หรือหน่วยการปกครอง (Political Subdivision) ต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั่วไปตามพื้นที่ของประเทศ ซึ่งเป็นหน่วย

การปกครอง หรืออาจเรียกได้ว่าหน่วยรัฐบาลท้องถิ่น

กมล ทองธรรมชาติ และไพฑูริย์ ช่างเรียน (2533, หน้า 8) นิยามว่า การปกครองท้องถิ่น หมายถึง การที่รัฐบาลในส่วนกลางยินยอมที่จะมอบ หรือกระจายอำนาจบางส่วนหรือทั้งหมดของตนไปให้ประชาชนในท้องถิ่นดำเนินการบริหารท้องถิ่นของตนเองเพื่อให้การบริการแก่ประชาชนในท้องถิ่นนั้น เป็นไปด้วยความรวดเร็ว สะดวก และมีประสิทธิภาพ โดยใช้งบประมาณ และเจ้าหน้าที่ของตนเอง แต่รัฐบาลกลางยังอาจสงวนอำนาจบางอย่างในการตัดสินใจไว้ การปกครองท้องถิ่นจึงเป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ เฉพาะที่ส่วนกลางมอบหมายอำนาจไว้ในขอบเขตที่กำหนดเท่านั้น

ชูวงศ์ ฉายะบุตร (2539, หน้า 11-12) ได้รวบรวมความหมายของ การปกครองท้องถิ่น ของนักวิชาการต่างประเทศ ไว้ดังนี้

วิด (Wit, 1967 อ้างถึงใน ชูวงศ์ ฉายะบุตร, 2539, หน้า 11-12) ให้คำนิยามว่า หมายถึง การปกครองที่รัฐบาลกลางให้อำนาจ หรือกระจายอำนาจ ไปให้หน่วยการปกครองท้องถิ่น เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีอำนาจในการปกครองร่วมกันทั้งหมด หรือเพียงแต่บางส่วนในการบริหารท้องถิ่น ตามหลักการที่ว่า ถ้าอำนาจการปกครองมาจากประชาชนในท้องถิ่น รัฐบาลของท้องถิ่นก็ย่อมเป็นรัฐบาลกลาง โดยประชาชนและเพื่อประชาชนดังนั้นการบริหารการปกครองท้องถิ่นจึงจำเป็นต้องมีรัฐบาลกลาง โดยให้องค์กรอันมิได้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐบาลกลางมีอำนาจในการตัดสินใจและบริหารงานภายในท้องถิ่นในเขตอำนาจของตน

روبสัน (Robson, 1953 อ้างถึงใน ชูวงศ์ ฉายะบุตร, 2539, หน้า 11-12) นิยามว่า การปกครองท้องถิ่น หมายถึง หน่วยการปกครองซึ่งรัฐได้จัดตั้งขึ้นและให้มีอำนาจปกครองตนเอง (Autonomy) มีสิทธิตามกฎหมาย (Legal Rights) และต้องมียุติธรรมที่จำเป็นในการปกครอง (Necessary Organization) เพื่อปฏิบัติหน้าที่ให้สมความมุ่งหมายของการปกครองท้องถิ่นอื่น ๆ

ฮอลโลเวย์ (Holloway, 1951 อ้างถึงใน ชูวงศ์ ฉายะบุตร, 2539, หน้า 11-12) นิยามว่า การปกครองท้องถิ่น หมายถึง องค์การที่มีอาณาเขตแน่นอน มีประชากรตามหลักที่กำหนดไว้ มีอำนาจการปกครองตนเอง มีการบริหารการคลังของตนเองและมีสภาท้องถิ่นที่มีสมาชิกได้รับการเลือกตั้งจากประชาชน

มอนตาญ (Montagu, 1984 อ้างถึงใน ชูวงศ์ ฉายะบุตร, 2539, หน้า 11-12) นิยามว่า การปกครองหมายถึง การปกครองซึ่งหน่วยการปกครองได้มีการเลือกตั้งโดยอิสระ เพื่อเลือกผู้ที่มีหน้าที่บริหารการปกครองท้องถิ่นมีอำนาจอิสระพร้อมรับผิดชอบซึ่งตนสามารถที่จะใช้ได้โดยปลอดจากการควบคุมของหน่วยบริหารราชการส่วนกลาง หรือภูมิภาค แต่ทั้งนี้ต้องอยู่ภายใต้บทบังคับว่าด้วยอำนาจสูงสุดของประเทศ ไม่ได้กลายเป็นรัฐอิสระใหม่แต่อย่างใด

อุทัย หิรัญโต (2523, หน้า 2) นิยามว่า การปกครองท้องถิ่น หมายถึง การปกครองที่รัฐบาลมอบอำนาจให้ประชาชนในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง จัดการปกครองและดำเนินกิจกรรมบางอย่างโดยดำเนินการกันเองเพื่อตอบสนองความต้องการของตน การบริหารงานของท้องถิ่นมีการจัดเป็นองค์การมีเจ้าหน้าที่ซึ่งประชาชนเลือกตั้งขึ้นมาทั้งหมดหรือบางส่วน ทั้งนี้มีความเป็นอิสระในการบริหารงาน แต่รัฐบาลต้องควบคุมด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามความเหมาะสม จะปราศจากการควบคุมของรัฐบาลได้ไม่ เพราะการปกครองท้องถิ่นเป็นสิ่งที่รัฐทำให้เกิดขึ้น

ประทาน คงฤทธิศึกษากร (2534 อ้างถึงใน ชูวงศ์ ฉายะบุตร, 2539, หน้า 12) นิยามว่า การปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นระบบการปกครองที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการกระจายอำนาจทางการปกครองของรัฐและโดยนัยนี้จะเกิดองค์การทำหน้าที่ปกครองท้องถิ่นโดยคนในท้องถิ่นนั้น ๆ องค์การนี้จัดตั้งและถูกควบคุมโดยรัฐบาลแต่ก็มีอำนาจในการกำหนดนโยบายและควบคุมให้มีการปฏิบัติให้เป็นไปตามนโยบายของตนเอง

ชูวงศ์ ฉายะบุตร (2539, หน้า 12-13) ได้สรุปคำนิยามหลักการปกครองส่วนท้องถิ่น มีสาระดังนี้

1. การปกครองของชุมชนหนึ่ง ซึ่งชุมชนเหล่านี้อาจจะมีความแตกต่างกันในด้านความเจริญจำนวนประชากร หรือขนาดของพื้นที่ เช่น หน่วยการปกครองของไทยจัดเป็นกรุงเทพมหานคร เทศบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล และเมืองพัทยา

2. หน่วยการปกครองส่วนท้องถิ่น จะต้องมียุติธรรม (Autonomy) ในการปฏิบัติหน้าที่ตามความเหมาะสม

3. หน่วยการปกครองท้องถิ่นจะต้องมีสิทธิตามกฎหมาย (Legal Rights) ที่จะดำเนินการปกครองตนเอง 2 ประเภท คือ

- 3.1 หน่วยการปกครองท้องถิ่นมีสิทธิที่จะตรากฎหมาย หรือ ระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ ขององค์การปกครองท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ในการบริหารตามหน้าที่และเพื่อใช้บังคับประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น เทศบัญญัติ ข้อบังคับตำบล เป็นต้น

- 3.2 สิทธิที่เป็นหลักในการดำเนินการบริหารท้องถิ่น คือ อำนาจในการกำหนดงบประมาณเพื่อบริหารกิจการตามอำนาจหน้าที่ของหน่วยการปกครองท้องถิ่นนั้น ๆ

4. มีองค์กรที่จำเป็นในการบริหาร และปกครองตนเอง องค์กรที่จำเป็นของท้องถิ่นจัดแบ่งเป็นสองฝ่าย คือ องค์กรฝ่ายบริหารและองค์กรฝ่ายนิติบัญญัติ

5. ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการปกครองท้องถิ่น

จากนิยามของนักวิชาการดังกล่าว สามารถสรุปความหมายของการปกครองท้องถิ่นได้ว่า หมายถึง เป็นการปกครองที่เกิดจากการกระจายอำนาจการปกครองของรัฐบาลกลางให้กับท้องถิ่น

เพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีอำนาจปกครองและบริหารงานของตนเอง โดยมีความอิสระในการบริหารงาน บริหารคนและงบประมาณของตนเอง โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น เพื่อสนองความต้องการของคนในท้องถิ่นภายใต้การกำกับดูแลของรัฐ

2. องค์ประกอบของการปกครองส่วนท้องถิ่น

คณะกรรมการปรับปรุงระบบการบริหารการปกครองท้องถิ่น โดยนายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรี ได้มีคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีแต่งตั้งคณะกรรมการดังกล่าว ตามคำสั่งที่ 262/2535 เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2535 เพื่อศึกษาระบบการบริหารการปกครองท้องถิ่นของไทยที่ดำเนินการอยู่ในปัจจุบันในทุกรูปแบบเพื่อหาแนวทางและข้อเสนอในการปรับปรุงโครงสร้าง อำนาจ หน้าที่การคลังและงบประมาณ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลส่วนกลางและส่วนภูมิภาคกับหน่วยการปกครองท้องถิ่น กล่าวถึงองค์ประกอบของการปกครองท้องถิ่น ไว้ดังนี้ (ชูวงศ์ ฉายะบุตร, 2539, หน้า 17-18)

1. เป็นองค์กรที่มีฐานะเป็นนิติบุคคล และทบวงการเมือง
2. มีสภาและผู้บริหารระดับท้องถิ่นที่มาจากการเลือกตั้งตามหลักการที่บัญญัติไว้ใน

กฎหมายรัฐธรรมนูญ

3. มีอิสระในการปกครองตนเอง
4. มีเขตการปกครองที่ชัดเจน และเหมาะสม
5. มีงบประมาณรายได้เป็นของตนเองอย่างเพียงพอ
6. มีบุคลากรปฏิบัติงานของตนเอง
7. มีอำนาจหน้าที่ที่เหมาะสมต่อการให้บริการ
8. มีอำนาจออกข้อบังคับกฎหมายของท้องถิ่นภายใต้ขอบเขตของกฎหมายแม่บท
9. มีความสัมพันธ์กับส่วนกลางในฐานะเป็นหน่วยงานระดับรองของรัฐ

3. อำนาจหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

อำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบของการปกครองท้องถิ่นนั้น มีขอบเขตกว้างขวางซึ่งอาจแตกต่างกันกับรูปแบบขององค์กรการปกครองท้องถิ่นนั้น ๆ แต่โดยรวมแล้วมีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบคล้าย ๆ กัน ซึ่งนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงไว้ดังนี้

ประหยัด หงษ์ทองคำ (2526, หน้า 62) กล่าวว่า องค์การปกครองท้องถิ่น ทุกรูปแบบของไทยมีอำนาจหน้าที่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการทำนุ บำรุงท้องถิ่นให้เจริญขึ้น หน้าที่ในการจัดบริหาร สาธารณสุข การกำจัดขยะมูลฝอย สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ สนามกีฬา ฯลฯ หรืออาจกล่าวอีกนัย หนึ่งว่าหน้าที่ขององค์การปกครองท้องถิ่นก็คือ การบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้ประชาชนอยู่ดี กินดี มีสุขภาพพลานามัย มีความปลอดภัย และมั่นคงในชีวิต ตลอดจนการอาชีพ

ประธาน กองทฤษฎีศึกษาร (2508, อ้างถึงใน ชูวงศ์ ฉายะบุตร, 2539, หน้า 18) กล่าวว่า องค์การปกครองท้องถิ่น มีหน้าที่รับผิดชอบในการให้บริการแก่ประชาชน และท้องถิ่น ทั้งนี้ หลักการที่จะกำหนดว่าหน้าที่ใดควรให้หน่วยการปกครองท้องถิ่น รับผิดชอบดำเนินการ ควรคำนึงถึงหลักการดังต่อไปนี้

1. การพิจารณาถึงกำลังเงิน กำลังงบประมาณ เพราะในท้องถิ่นหลายแห่งยังประสบกับปัญหา การขาดแคลนงบประมาณ ไม่สามารถดำเนินงานตามหน้าที่รับผิดชอบที่กว้างขวางเกินกำลังคนได้
2. การพิจารณากำลังคน กำลังความสามารถของอุปกรณ์ เครื่องมือ เครื่องใช้ เพราะกำลังคนและเครื่องมือ เครื่องใช้ เป็นปัจจัยที่สำคัญในการดำเนินการบริหารท้องถิ่นให้ทั่วถึง
3. หน้าที่รับผิดชอบของท้องถิ่น ควรเป็นเรื่องที่เป็นประโยชน์ต่อท้องถิ่นอย่างแท้จริง หากกิจการใดเกินกว่าภาระหรือนโยบายที่รัฐบาลต้องการ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งประเทศ ก็ไม่ควรมอบให้ท้องถิ่นดำเนินการ เช่น การศึกษาในระดับอุดมศึกษา หรือ งานทะเบียนที่ดิน ที่ดินสาธารณะ เป็นต้น

แวนเรน (Warren, 1963 อ้างถึงใน ชูวงศ์ ฉายะบุตร, 2539, หน้า 18-19) ได้ศึกษาการกำหนดหน้าที่รับผิดชอบของหน่วยการปกครองท้องถิ่นที่เป็นอยู่ในบางประเทศมีข้อพิจารณาดังนี้

1. เป็นงานที่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นและงานที่เกี่ยวกับอำนวยความสะดวกในชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน (Environmental Service and Convenience or Communal Service) เช่น พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น โบราณสถานของท้องถิ่น ตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากร อื่น ๆ นอกจากนั้นในการอำนวยความสะดวกในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น หน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบ ได้แก่ การจัดทำถนนสะพานคนเดินข้าม สวนสาธารณะ สวนหย่อม การกำจัดขยะมูลฝอย เป็นต้น งานเหล่านี้เป็นงานที่ของหน่วยการปกครองท้องถิ่นดำเนินการ
2. งานที่เกี่ยวกับการป้องกันภัย รักษาความปลอดภัย (Protective Service) ได้แก่ งานตำรวจ งานดับเพลิง เป็นต้น
3. งานที่เกี่ยวกับสวัสดิการสังคม (Social Welfare Service) มีความสำคัญสำหรับคนในท้องถิ่น จึงเป็นหน้าที่ต้องจัดให้มีขึ้น หรือร่วมมือกับรัฐบาลเพื่อแก้ปัญหา เช่น การจัดหน่วยบริหารทางสาธารณสุขเพื่อให้บริการประชาชน จัดให้มีศูนย์เยาวชน สถานสงเคราะห์เด็กและคนชรา คนพิการ รวมทั้งงานให้ความบันเทิงกับ ประชาชนในชุมชน เช่น การจัดสวนสาธารณะ หรือ จัดห้องสมุดสำหรับประชาชนในท้องถิ่น เป็นต้น
4. งานที่เกี่ยวกับงานพาณิชย์ของท้องถิ่น (The Trading or Commercial Service) งานประเภทนี้ถือเป็นกิจการที่บริการประชาชน ซึ่งหากปล่อยให้เอกชนเข้าดำเนินการอาจไม่ได้รับ

ผลดีเท่าที่ควร หน่วยการปกครองท้องถิ่นจำต้องรับมาดำเนินการเอง กิจกรรมเหล่านี้ ได้แก่ สถานธนาบาล หรือโรงรับจำนำ การจัดตลาด การจัดบริการเดินรถ เป็นต้น และงานต่าง ๆ นี้เป็นงานที่มีรายได้โดยสามารถเรียกเก็บค่าบริการจากประชาชนได้

จึงสรุปได้ว่า อำนาจและหน้าที่ขององค์กรปกครองท้องถิ่นมีอำนาจ และหน้าที่ในการจัดบริการสาธารณะพื้นฐานแก่ประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ หลาย ๆ ด้าน รวมทั้งการส่งเสริมอาชีพและงานที่เกี่ยวกับงานพาณิชย์ของท้องถิ่น เช่น การจัดตลาดด้วย เป็นต้น

อำนาจหน้าที่ของเทศบาล

พระราชบัญญัติเทศบาล พ.ศ. 2496 กำหนดให้เทศบาลมีอำนาจหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ หรือหน้าที่บังคับให้ปฏิบัติ และยังมีอำนาจหน้าที่ที่จะเลือกปฏิบัติ นอกจากนั้นก็ต้องปฏิบัติตามอำนาจหน้าที่ที่กฎหมายเฉพาะอื่น ๆ กำหนดไว้ และยังได้กำหนดอำนาจหน้าที่ของเทศบาลในระดับต่าง ๆ ไว้ เช่น เทศบาลตำบล เทศบาลนคร เทศบาลเมือง ไว้แตกต่างกัน โดยมีรายละเอียดกล่าวคือ

1. หน้าที่บังคับ หรือหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ ซึ่งพระราชบัญญัติเทศบาล พ.ศ. 2496 ได้บัญญัติหน้าที่ของเทศบาล สรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงอำนาจหน้าที่ของเทศบาล

เทศบาลตำบล	เทศบาลเมือง	เทศบาลนคร
1. รักษาความสงบเรียบร้อยของประชาชน	ให้มีหน้าที่เช่นเดียวกับเทศบาลตำบล ตามข้อ 1-7 และมีหน้าที่เพิ่มอีกดังนี้	ให้มีหน้าที่เช่นเดียวกับเทศบาลเมืองและมีหน้าที่เพิ่มอีกดังนี้
2. ให้มีและบำรุงทางบกและทางน้ำ	1. ให้มีน้ำสะอาดหรือการประปา	1. ให้มีและบำรุงการสงเคราะห์มารดาและเด็ก
3. รักษาความสะอาดของถนนหรือทางเดินและที่สาธารณะ รวมทั้งการกำจัดขยะมูลฝอยสิ่งปฏิกูล	2. ให้มีโรงฆ่าสัตว์	2. กิจการอย่างอื่นซึ่งจำเป็นเพื่อการสาธารณสุข
4. ป้องกันและระงับโรคติดต่อ	3. ให้มีและบำรุงสถานที่ทำการพิทักษ์และรักษาคนไข้คนเจ็บ	
5. ให้มีเครื่องใช้ในการดับเพลิง	4. ให้มีและบำรุงทางระบายน้ำ	
6. ให้ราษฎรได้รับการศึกษาอบรม	5. ให้มีและบำรุงสวนสาธารณะ	
7. หน้าที่อื่น ๆ ซึ่งมีคำสั่งกระทรวงมหาดไทยหรือกฎหมายบัญญัติให้เป็นหน้าที่ของเทศบาล	6. ให้มีและบำรุงการไฟฟ้าหรือแสงสว่างโดยวิธีอื่น ๆ	
	7. ให้มีการดำเนินกิจการโรงรับจำนำ หรือสถานสินเชื่อท้องถิ่น	

2. อำนาจหน้าที่ที่จะเลือกปฏิบัติ

ตารางที่ 2 แสดงอำนาจหน้าที่ของเทศบาลที่จะเลือกปฏิบัติ

เทศบาลตำบล	เทศบาลเมือง	เทศบาลนคร
1. ให้มีน้ำสะอาดหรือการประปา	1. ให้มีตลาด ท่าเทียบเรือ และท่าข้าม	มีหน้าที่เช่นเดียวกับเทศบาลเมืองตามข้อ 1-12
2. ให้มีโรงฆ่าสัตว์		
3. ให้มีตลาด ท่าเทียบเรือ และท่าข้าม	2. ให้มีสุสานและฌาปนสถาน	
4. ให้มีสุสานและฌาปนสถาน	3. บำรุงและส่งเสริมอาชีพของราษฎร	
5. บำรุงและส่งเสริมอาชีพของราษฎร	4. ให้มีและการบำรุงการสงเคราะห์มารดาและเด็ก	
6. ให้มีและบำรุงสถานที่ทำการและพิทักษ์รักษาคนเจ็บไข้	5. ให้มีและบำรุงโรงพยาบาล	
7. ให้มีและบำรุงการไฟฟ้าหรือแสงสว่างโดยวิธีอื่น	6. ให้มีการสาธารณสุข	
8. ให้มีและบำรุงทางระบายน้ำ	7. จัดทำกิจกรรมซึ่งจำเป็นเพื่อการสาธารณสุข	
9. เทศพาณิชย์	8. จัดตั้งและบำรุงโรงเรียนอาชีวศึกษา	
	9. ให้มีและบำรุงสถานที่สำหรับการกีฬาและพลศึกษา	
	10. ให้มีและบำรุงสวนสาธารณะ สวนสัตว์ และสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ	
	11. ปรับปรุงแหล่งเสื่อมโทรมและรักษาความสะอาดเรียบร้อยของท้องถิ่น	
	12. เทศพาณิชย์	

3. อำนาจหน้าที่ตามที่กฎหมายเฉพาะอื่น ๆ กำหนด

นอกจากอำนาจหน้าที่ตามพระราชบัญญัติเทศบาล พ.ศ. 2496 กำหนดไว้แล้ว ยังมีกฎหมายเฉพาะอื่น ๆ ที่กำหนดให้เทศบาลมีอำนาจหน้าที่ดำเนินการให้เป็นไปตามกฎหมาย

นั้น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก เช่น

3.1 พระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ. 2535

3.2 พระราชบัญญัติรักษาความสะอาด และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง พ.ศ. 2535

3.3 พระราชบัญญัติป้องกันภัยอันตรายอันเกิดจากการเล่นมหรสพ พ.ศ. 2464

3.4 พระราชบัญญัติควบคุมการโฆษณา โดยใช้เครื่องขยายเสียง พ.ศ. 2493

3.5 พระราชบัญญัติป้องกันและระงับอัคคีภัย พ.ศ. 2495

3.6 พระราชบัญญัติป้องกันโรคพิษสุนัขบ้า พ.ศ. 2498

3.7 พระราชบัญญัติทะเบียนราษฎร พ.ศ. 2499

3.8 พระราชบัญญัติควบคุมและจำหน่ายเนื้อสัตว์ พ.ศ. 2502

3.9 พระราชบัญญัติภาษีโรงเรือนและที่ดิน

3.10 พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518

3.11 พระราชบัญญัติควบคุมอาหาร พ.ศ. 2522

3.12 พระราชบัญญัติป้องกันภัยฝ่ายพลเมือง พ.ศ. 2522

3.13 พระราชบัญญัติควบคุมโรคติดต่อ พ.ศ. 2523

นอกจากนี้ตาม “พระราชบัญญัติเทศบาล (ฉบับที่ 10) พ.ศ. 2542” ได้เพิ่มเติมหน้าที่บังคับที่เทศบาลนครจะต้องปฏิบัติเพิ่มขึ้นดังนี้

1. ส่งเสริมการพัฒนาสตรี เด็ก เยาวชน ผู้สูงอายุและผู้พิการ
2. บำรุงศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น
3. การควบคุมสุขลักษณะและอนามัยให้แก่ร้านจำหน่ายอาหาร โรงมหรสพและสถาน

บริการอื่น ๆ

4. จัดการเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยและการปรับปรุงแหล่งเสื่อมโทรม
5. จัดให้มีการควบคุมตลาด ท่าเทียบเรือ ท่าข้าม และที่จอดรถ
6. การวางผังเมือง และการควบคุมการก่อสร้าง
7. การส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว
8. หน้าที่อื่นที่กฎหมายบัญญัติให้เป็นหน้าที่ของเทศบาล

อำนาจหน้าที่ของสภาเทศบาล

สภาเทศบาลทำหน้าที่ฝ่ายนิติบัญญัติ โดยมีอำนาจหน้าที่ดังนี้

1. อำนาจในการตราเทศบัญญัติ

เทศบัญญัติ คือ กฎข้อบังคับของท้องถิ่น ซึ่งมีผลใช้บังคับได้เฉพาะในเขตเทศบาลนั้น ๆ เท่านั้น โดยสภาเทศบาลเป็นผู้มีอำนาจหน้าที่ในการตราเทศบัญญัติโดยไม่ขัด หรือแย้งต่อกฎหมาย ในกรณีต่อไปนี้

1.1 เพื่อปฏิบัติการให้เป็นไปตามหน้าที่ของเทศบาลที่กำหนดไว้ในกฎหมายว่าด้วยเทศบาล

1.2 เมื่อมีกฎหมายบัญญัติให้เทศบัญญัติ หรือให้อำนาจตราเทศบัญญัติเพื่อปฏิบัติการให้เป็นไปตามกฎหมายฉบับนั้น ๆ

สำหรับการพิจารณาตราเทศบัญญัติงบประมาณประจำปี ถือว่าเป็นการใช้อำนาจสูงสุดในการควบคุม ถ้าหากร่างดังกล่าวไม่ได้รับการเห็นชอบจากสภาเทศบาลแล้ว หมายถึงว่า คณะเทศมนตรีสิ้นสุดในหน้าที่ (เพราะการไม่เห็นด้วยของเทศบาลมีความหมายถึงการไม่ยอมรับของประชาชนในท้องถิ่นด้วย) โดยมีเงื่อนไขที่น่าสังเกตว่า ผู้ว่าราชการจังหวัดจะต้องเห็นชอบด้วย และในกรณีที่ผู้ว่าราชการจังหวัดไม่เห็นด้วยนั้น การตัดสินใจในขั้นสุดท้ายจะขึ้นอยู่กับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยว่าจะดำเนินการอย่างไร

ส่วนในการตราข้อบัญญัติทั่วไปจะมีหลักการคล้ายกัน แต่ต่างกันตรงกันว่าร่างดังกล่าว จะได้รับการวินิจฉัยขั้นสุดท้ายจากผู้ว่าราชการจังหวัด ถ้าผู้ว่าราชการจังหวัดไม่เห็นด้วยให้ส่งร่างเทศบัญญัติกลับไปยังสภาเทศบาลเพื่อพิจารณาใหม่ ถ้าสภาเทศบาลมีมติยืนยันตามร่างเดิมด้วยคะแนนเสียงไม่น้อยกว่าสองในสามของสมาชิกเท่าที่มีอยู่ โดยให้ประธานสภาเทศบาลส่งร่างเทศบัญญัติ และแจ้งให้ผู้ว่าราชการจังหวัดทราบ

2. อำนาจในการควบคุมฝ่ายบริหาร

สภาเทศบาลมีอำนาจในการควบคุมคณะเทศมนตรีซึ่งเป็นฝ่ายบริหารให้ปฏิบัติหน้าที่ไปตามระเบียบแบบแผนและนโยบายที่กำหนดไว้ โดยมีมาตรการควบคุมที่สำคัญอย่างน้อย 3 ประการคือ

2.1 การตั้งกระทู้ถาม

สมาชิกสภาเทศบาลมีสิทธิที่จะตั้งกระทู้ถามคณะเทศมนตรี หรือ เทศมนตรีในข้อความใด ๆ ที่เกี่ยวกับงานในหน้าที่ได้ ถ้าหากสมาชิกสภาเกิดข้อสงสัย หรือมีข้อข้องใจเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ของคณะเทศมนตรี หรือ เทศมนตรี หรือเมื่อเล็งเห็นว่าการกระทำใด ๆ ของฝ่ายบริหารอาจจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อท้องถิ่น หรือประชาชนในท้องถิ่นนั้น ทั้งนี้นายกเทศมนตรีหรือเทศมนตรีนั้น ๆ จะต้องตอบกระทู้ถามให้สมาชิกสภาหายข้องใจ แต่ฝ่ายบริหารมีสิทธิจะไม่ตอบกระทู้ถามก็ได้ ถ้าเห็นว่ายังไม่สมควรตอบ เพราะถ้าหากตอบไปแล้วอาจจะเกิดความไม่ปลอดภัย หรือเสียประโยชน์ที่สำคัญของเทศบาล

2.2 การเปิดอภิปราย

กฎหมายว่าด้วยเทศบาลได้ให้สิทธิแก่สมาชิกสภาเทศบาล ขอเปิดอภิปรายต่อคณะเทศมนตรี หรือเทศมนตรีคนใดคนหนึ่งได้ ซึ่งต้องเป็นไปตามเกณฑ์ และวิธีการดำเนินการที่กำหนดไว้ เช่น มีข้อกล่าวหาคณะเทศมนตรีว่าปฏิบัติงานไม่ชอบด้วยอำนาจหน้าที่ละเลยไม่ปฏิบัติหน้าที่หรือมีความประพฤติเสื่อมเสียแก่ศักดิ์ตำแหน่ง เป็นต้น

2.3 การอนุมัติงบประมาณประจำปี

ก่อนที่จะมีการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในรอบปีต่อไป คณะเทศมนตรีจะต้องนำเสนองบประมาณประจำปีเพื่อขออนุมัติต่อสภาเทศบาลเสียก่อน และเมื่อสภาได้อนุมัติแล้วจึงจะดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้ การที่กำหนดให้ต้องเสนอขออนุมัติของงบประมาณก่อนนั้น เพื่อที่สภาเทศบาลซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนของประชาชนในท้องถิ่นนั้น สามารถควบคุมการจัดหารายได้และการใช้จ่ายเงินของฝ่ายบริหารให้เป็นไปอย่างถูกต้อง และตรงกับความต้องการของท้องถิ่นและในกรณีที่สภาเทศบาลพิจารณาแล้วลงมติไม่รับหลักการร่างเทศบัญญัติงบประมาณประจำปีที่คณะเทศมนตรีเสนอแล้ว ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตามจะมีผลทำให้เทศมนตรีชุดนั้นต้องพ้นจากตำแหน่งต่อไป

3. อำนาจในการให้ความเห็นชอบการแต่งตั้งคณะเทศมนตรี

บทบัญญัติว่าด้วยกฎหมายเทศบาล ได้กำหนดเกี่ยวกับการแต่งตั้งคณะเทศมนตรีไว้ว่า “ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดแต่งตั้งสมาชิกสภาเทศบาลเป็นนายกเทศมนตรีและเทศมนตรี ด้วยความเห็นชอบของสภาเทศบาล”

กล่าวโดยสรุป คือ อำนาจในการเห็นชอบแต่งตั้งคณะเทศมนตรี โดยสภาเทศบาลจะเสนอการเห็นสมควรให้ผู้ว่าราชการจังหวัดแต่งตั้ง มีข้อสังเกตว่าในปัจจุบันมีการจัดกลุ่มในลักษณะพรรคการเมืองขึ้น ดังนั้นกลุ่มที่ได้รับเลือกตั้งเป็นฝ่ายเสียงข้างมากจะมีโอกาสสูงที่จะได้รับเลือกตั้งเป็นฝ่ายบริหาร (คณะเทศมนตรี)

4. อำนาจในการแต่งตั้งกรรมการสภาเทศบาล

เพื่อที่จะให้การดำเนินงานต่าง ๆ ของสภาเทศบาลเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล สภาเทศบาลมีอำนาจที่จะตั้งคณะกรรมการเพื่อให้ปฏิบัติการกิจที่มอบหมายให้ทำ ซึ่งคณะกรรมการที่สภาเทศบาลแต่งตั้งนี้สามารถจำแนกออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

4.1 คณะกรรมการสามัญ คือ คณะกรรมการที่ประกอบด้วยสมาชิกสภาเทศบาลซึ่งได้รับเลือกจากสภาเทศบาล และกระทรวงมหาดไทยได้ออกระเบียบให้มีคณะกรรมการสามัญประจำสภาเทศบาลได้ไม่เกิน 2 คณะ โดยเทศบาลนครให้มีกรรมการคณะหนึ่ง ๆ ไม่เกิน 5 คน ส่วนเทศบาลเมืองและเทศบาลตำบลให้มีกรรมการในคณะหนึ่ง ๆ ได้ไม่เกิน 3 คน

4.2 คณะกรรมการวิสามัญ คือ คณะกรรมการที่ประกอบด้วยสมาชิกสภาเทศบาล หรือผู้ทรงคุณวุฒิจากภายนอกที่มีได้เป็นสมาชิก ซึ่งได้รับเลือกจากสภาเทศบาล โดยอาจมีจำนวน องค์ประกอบของคณะกรรมการได้เช่นเดียวกับคณะกรรมการสามัญ

อำนาจหน้าที่ของคณะเทศมนตรี

คณะเทศมนตรีมีหน้าที่สำคัญ ๆ ดังที่ โกวิท พวงงาม (2543) ได้กล่าวสรุปไว้ 3 ประการ ดังนี้

1. อำนาจหน้าที่ในการควบคุมดูแลและรับผิดชอบในการบริหารงานทั่วไปของเทศบาล
2. อำนาจหน้าที่ในการเปรียบเทียบคดีที่ละเมิดต่อเทศบัญญัติ โดยเทศมนตรีคนใดคนหนึ่งมีอำนาจเปรียบเทียบปรับในคดีที่มีการละเมิดได้ และให้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เพื่อประโยชน์แห่งการนี้ นายกเทศมนตรี หรือเทศมนตรีมีอำนาจที่จะเรียก ผู้กระทำความผิดและพยายามมาบันทึกถ้อยคำเพื่อประกอบการพิจารณาได้ด้วย
3. อำนาจหน้าที่ในการปฏิบัติการต่าง ๆ ตามกฎหมายว่าด้วยลักษณะปกครองท้องที่ กล่าวคือ คณะเทศมนตรีมีอำนาจหน้าที่เช่นเดียวกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในการปฏิบัติงานต่าง ๆ ในเขตเทศบาลตามบทบัญญัติของกฎหมายลักษณะปกครองท้องที่ หรือกฎหมายอื่นใดที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยพิจารณาเห็นสมควรและได้กำหนดไว้โดยกฎกระทรวง

เพื่อให้การใช้อำนาจหน้าที่ของเทศมนตรีดังกล่าวข้างต้นเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพได้มีการแบ่งอำนาจหน้าที่ในการวินิจฉัยปัญหาและการสั่งการระหว่างนายกเทศมนตรีกับเทศมนตรี ดังที่ วิรัช วิรชนิกาวรรณ (2541) สรุปไว้ดังนี้

นายกเทศมนตรี มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับการวินิจฉัยสั่งการและบริหารงานในเรื่องต่อไปนี้

1. เรื่องเกี่ยวกับสภาเทศบาลหรือสมาชิกสภาเทศบาล
2. เรื่องที่ต้องรายงานอำเภอ หรือจังหวัด หรือกระทรวงมหาดไทยแล้วแต่กรณี
3. เรื่องกฎหมายหรือระเบียบข้อบังคับ ระบุให้เป็นอำนาจหน้าที่ของคณะเทศมนตรี
4. เรื่องเกี่ยวกับการออกเทศบาลบัญญัติ หรือยกเลิกแก้ไขเพิ่มเติมเทศบัญญัติ
5. เรื่องที่ดำรงขึ้นใหม่ซึ่งอาจต้องมีโครงการ หรือแผนงาน หรือระเบียบการขึ้นใหม่
6. เรื่องที่ปลัดเทศบาลเห็นเป็นปัญหา หรือกรณีพิเศษที่ควรได้รับการวินิจฉัยจากนายกเทศมนตรี
7. เรื่องที่นายกเทศมนตรีมีอำนาจสั่งการ โดยเฉพาะ
8. เรื่องที่ปลัดเทศบาลเห็นสมควรเสนอเพื่อทราบ

เทศมนตรี มีอำนาจหน้าที่วินิจฉัยสั่งการหรือบริหารงานในเรื่องต่อไปนี้

1. เรื่องที่คณะเทศมนตรีหรือนายกเทศมนตรีมอบหมายให้เป็นอำนาจหน้าที่ของเทศมนตรี
 2. เรื่องที่ต้องรายงานนายกเทศมนตรี
 3. เรื่องที่กฎหมาย หรือระเบียบข้อบังคับระบุไว้ให้เป็นอำนาจหน้าที่ของเทศมนตรี
- (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2541, หน้า 174-175)

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเทศบาลพอจะสรุปได้ว่า การปกครองท้องถิ่นในรูปแบบเทศบาลเริ่มจัดตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2476 ซึ่งหลักเกณฑ์ในการจัดตั้งเทศบาลในรูปแบบเทศบาลแตกต่างกันออกไปตามฐานะของแต่ละเทศบาล คือ เทศบาลตำบล เทศบาลเมือง และเทศบาลนคร แต่ไม่ว่าเป็นเทศบาลฐานะใดก็จะมีโครงสร้างที่เหมือนกันประกอบด้วย สภาเทศบาล คณะเทศมนตรี และมีพนักงานปฏิบัติงานในหน้าที่ประจำ ส่วนอำนาจหน้าที่ก็แตกต่างกันไปตามฐานะของแต่ละเทศบาล

อำนาจหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบล

ตามพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. 2537 โดยองค์การบริหารส่วนตำบลมีหน้าที่ในการพัฒนาตำบลทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม (มาตรา 66) และองค์การบริหารส่วนตำบลมีหน้าที่ที่ต้องทำในเขตองค์การบริหารส่วนตำบล (มาตรา 67) ดังนี้

1. จัดให้มีและบำรุงรักษาทางน้ำและทางบก
2. รักษาความสะอาดของถนน ทางน้ำ ทางเดิน และที่สาธารณะ รวมทั้งกำจัดมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล

3. ป้องกันโรคและระงับโรคติดต่อ
4. ป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย
5. ส่งเสริมการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
6. ส่งเสริมการพัฒนาสตรี เด็กเยาวชน ผู้สูงอายุ และคนพิการ
7. คุ้มครอง ดูแล และบำรุงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
8. ปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่ราชการมอบหมาย

องค์การบริหารส่วนตำบล อาจจัดทำกิจการในเขตองค์การบริหารส่วนตำบล (มาตรา 68)

ดังนี้

1. ให้น้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค และการเกษตร
2. ให้น้ำและการบำรุงการไฟฟ้า หรือแสงสว่างโดยวิธีอื่น

3. ให้มีและบำรุงรักษาทางระบายน้ำ
4. ให้มีและบำรุงสถานที่ประชุม การกีฬา การพักผ่อนหย่อนใจและสวนสาธารณะ
5. ให้มีและส่งเสริมกลุ่มเกษตรกร และกิจการสหกรณ์
6. ส่งเสริมให้มีอุตสาหกรรมในครอบครัว
7. บำรุง และส่งเสริมการประกอบอาชีพของราษฎร
8. การคุ้มครองดูแล และรักษาทรัพย์สินอันเป็นสาธารณะสมบัติของแผ่นดิน
9. หาผลประโยชน์จากทรัพย์สินขององค์การบริหารส่วนตำบล
10. ให้มีตลาด ท่าเทียบเรือ และท่าข้าม
11. กิจการเกี่ยวกับการพาณิชย์

การออกข้อบัญญัติตำบลขององค์การบริหารส่วนตำบล (มาตรา 71) กำหนดให้องค์การบริหารส่วนตำบล สามารถออกข้อบัญญัติตำบลได้ เท่าที่ไม่ขัดต่อกฎหมาย หรืออำนาจหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบล ในการนี้จะกำหนดค่าธรรมเนียมที่จะเรียกเก็บ และกำหนดโทษปรับไม่เกินห้าร้อยบาท ร่างข้อบัญญัติตำบลนั้น จะเสนอได้ก็แต่โดยคณะกรรมการบริหาร หรือสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล และเมื่อสภาองค์การบริหารส่วนตำบล และนายอำเภอให้ความเห็นชอบร่างข้อบัญญัติตำบลแล้ว ก็ให้ประธานคณะกรรมการบริหารลงชื่อ และประกาศเป็นข้อบัญญัติตำบลต่อไปและ (มาตรา 73) องค์การบริหารส่วนตำบลอาจทำกิจการนอกเขต องค์การบริหารส่วนตำบล หรือร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลอื่น องค์การบริหารส่วนจังหวัด หรือหน่วยงานบริหารราชการส่วนท้องถิ่นอื่น เพื่อทำกิจการร่วมกันได้ ทั้งนี้เมื่อได้รับความยินยอมจากสภาตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด หรือหน่วยงานบริหารราชการส่วนท้องถิ่น ที่เกี่ยวข้องและกิจการนั้นเป็นกิจการที่จำเป็นต้องทำ และเป็นการเกี่ยวเนื่องกับกิจการที่อยู่ในอำนาจหน้าที่ของตน

การบริหารบุคคลขององค์การบริหารส่วนตำบล

มาตร 72 กำหนดให้องค์การบริหารส่วนตำบลมีพนักงานส่วนตำบลและแบ่งการบริหารงานออกเป็น 2 ส่วน คือสำนักปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล และส่วนต่าง ๆ ดังนี้

1. สำนักปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล ทำหน้าที่เกี่ยวกับงานบริหารทั่วไป

งานธุรการ งานการเจ้าหน้าที่ งานสวัสดิการ งานการประชุม งานเกี่ยวกับการตราข้อบัญญัติตำบล งานนิติการ งานการพาณิชย์ งานรัฐพิธี งานประชาสัมพันธ์ งานจัดทำแผนพัฒนาตำบล งานจัดทำข้อบัญญัติ งานงบประมาณประจำปี งานขออนุมัติดำเนินการตามข้อบัญญัติ งานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง หรือได้รับมอบหมาย

2. ส่วนการคลัง ทำหน้าที่เกี่ยวกับการรับเงิน การเบิกจ่ายเงิน การฝากเงิน การเก็บรักษาเงิน การตรวจเงิน การหักภาษีเงินได้และการนำส่งภาษี งานเกี่ยวกับการตัดโอนเงินเดือน งานรายงานเงินคงเหลือประจำวันงานการจัดทำงบ แสดงฐานะทางการเงิน งบทรัพย์สินหนี้สิน งบโครงการเงินสะสม งานการจัดทำบัญชีทุกประเภท งานทะเบียนคุมเงินรายได้รายจ่าย งานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องหรือได้รับมอบหมาย

3. ส่วนโยธา ทำหน้าที่เกี่ยวกับงานสำรวจ ออกแบบ เขียนแบบถนน อาคาร สะพาน แหล่งน้ำงานการประมาณค่าใช้จ่ายโครงการ งานควบคุมอาคาร งานการก่อสร้าง และซ่อมบำรุงทาง งานควบคุมการก่อสร้าง งานอื่นที่เกี่ยวข้องหรือได้รับมอบหมาย

4. ส่วนสาธารณสุข มีหน้าที่วางแผนงานสาธารณสุข ประมวลวิเคราะห์ข้อมูลสถิติเกี่ยวกับสาธารณสุข จัดทำงบประมาณในการดำเนินงานสาธารณสุข งานให้บริการสาธารณสุข เช่น ส่งเสริมสุขภาพ ควบคุมโรคเฝ้าแพร่ประชาสัมพันธ์งานสาธารณสุข ตรวจสอบเกี่ยวกับการปฏิบัติงานทางด้านสุขาภิบาล เช่น การกำจัดน้ำเสีย การกำจัดขยะมูลฝอยสิ่งปฏิกูลการจัดสุขาภิบาลอาหาร การจัดอาคารสถานที่ ปรับปรุงสิ่งแวดล้อมทั่วไป และเหตุรำคาญอื่น ๆ แนะนำควบคุมการดำเนินงานของสถานที่จำหน่ายอาหาร ตามมาตรฐานที่กำหนด งานอื่น ๆ ที่ได้รับมอบหมาย

ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นหัวหน้าส่วนราชการ ในด้านความรับผิดชอบการบริหารงานขององค์การบริหารส่วนตำบลและคณะกรรมการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบล จะดำเนินการให้เป็นไปตามมติของสภาองค์การบริหารส่วนตำบล โดยประธานคณะกรรมการบริหารจะเป็นตัวแทนขององค์การบริหารส่วนตำบล และมีพนักงานส่วนตำบลเป็นผู้ปฏิบัติงานประจำขององค์การบริหารส่วนตำบล (กรมการปกครอง, 2539 เล่ม 3, หน้า 79-89)

แนวคิดทฤษฎีการบริหารและการจัดการ

ความหมายของการบริหาร (Administration) มีผู้ให้ความหมายไว้ดังนี้

ซูบ กาจนประกร (2526 อ้างถึงใน กรมการปกครอง, 2539 เล่ม 3, หน้า 17) ให้ความหมายไว้ว่า การบริหารหมายถึง การทำงานของคณะบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป ที่ร่วมกันปฏิบัติการให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน

สมพงศ์ เกษมสิน (2526, หน้า 14) ให้ความหมายไว้ว่า การบริหารหมายถึง การใช้ศาสตร์และศิลป์นำเอาทรัพยากรการบริหาร มาประกอบการตามกระบวนการบริหารให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ

ฟอล์เลท (Follet, 1967 อ้างถึงใน สมพงศ์ เกษมสิน, 2526, หน้า 13 - 14)) ได้ให้ความหมายของการบริหารว่า “การบริหาร คือ ศิลปะของการทำงานให้สำเร็จโดยใช้บุคคลอื่น”

ไซมอน (Simon, 1965 อ้างถึงใน สมพงษ์ เกษมสิน, 2526, หน้า 13-14)

ให้ความหมายของการบริหารว่า “การบริหาร หมายถึง กิจกรรมของกลุ่มบุคคลที่ร่วมมือร่วมแรง ร่วมใจกันปฏิบัติเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ร่วมกัน”

คุนทซ์ (Koonmz, 1972 อ้างถึงใน สมพงษ์ เกษมสิน, 2526, หน้า 13-14) ให้ความหมายไว้ว่า การดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยการอาศัยปัจจัยทั้งหลาย ได้แก่ คน เงิน วัสดุสิ่งของ เป็นอุปกรณ์ในการปฏิบัติงานนั้น

ดรูคเกอร์ (Drucker, 1954 อ้างถึงใน กรมการปกครอง, 2539 เล่ม 2, หน้า 4) ให้ความหมายไว้ว่า ศิลปะในการทำงานให้บรรลุเป้าหมายร่วมกับผู้อื่น

ส่วนการบริหารราชการ หรือการบริหารรัฐกิจ มีความหมายเดียวกันคือหมายถึง การปฏิบัติราชการที่เริ่มต้นจาก การวางแผน การจัดองค์การ การอำนวยการ การตรวจสอบ การประเมินผลงาน และการนำทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรกายภาพอื่น ๆ ไปใช้ให้ได้ผลตามเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด (ศิริพงษ์ ลดาวัลย์ ณ อุทธยา, 2542, หน้า 16-17)

ดังนั้นสรุปได้ว่า การบริหารคือ การดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ หรือเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยอาศัยปัจจัยต่าง ๆ อันได้แก่ คน เงิน และวัสดุอุปกรณ์ และการจัดการ ในการทำงาน จากความหมายดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าการบริหารต้องมีลักษณะดังนี้

1. การบริหารต้องมีเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์
2. การบริหารต้องใช้ปัจจัยต่าง ๆ เช่น คน เงิน และวัสดุอุปกรณ์
3. การบริหารมีลักษณะเป็นการดำเนินการ เป็นกระบวนการ

วิวัฒนาการของการบริหาร

การบริหารได้พัฒนามาในสองสายควบคู่กันมา แต่ในอดีตการบริหารภาครัฐ หรือการรัฐประศาสนศาสตร์ (Public Administration) มีวิวัฒนาการมาก่อนในสายธุรกิจ

การบริหารรัฐกิจมีวิวัฒนาการมาตั้งแต่สมัยการปกครองของจีน อินเดีย กรีก อียิปต์ โบราณ แต่นักวิชาการสมัยใหม่แบ่งวิวัฒนาการของทฤษฎีการบริหารรัฐกิจออกเป็น 3 ระยะ คือ

1. ระยะเริ่มต้น (ค.ศ. 1887-1945) โดยเริ่มต้นจากการพิมพ์บทความทางวิชาการที่เป็นระบบของ Woodrow Wilson ชื่อ The Study of Public Administration ออกเผยแพร่และยังยกย่องให้เขาเป็นบิดาของวิชารัฐประศาสนศาสตร์อีกด้วย โดยบทความดังกล่าวมีสาระสำคัญโดยสรุปได้ว่า

1.1 การบริหารรัฐกิจควรแยกออกจากการเมือง

1.2 ข้าราชการประจำพึงดำเนินงาน ด้วยความรอบคอบ โดยยึดถือความต้องการของประชาชนเป็นหลัก

1.3 พยายามส่งเสริมให้ประชาชน และข้าราชการ ได้มีความรู้ เกี่ยวกับการบริหารเพื่อประโยชน์ในการควบคุมการบริหารของภาครัฐ

1.4 การบริหารรัฐกิจเป็นศิลปะอย่างหนึ่ง ซึ่งบรรดาข้าราชการพึงแสวงหาทั้งนี้เพื่อ บรรลุเป้าหมายสำคัญของการบริหารรัฐกิจ คือประโยชน์สุขของประชาชน

2. ระยะกลาง (ค.ศ. 1945-1968) เป็นยุคที่เน้นการศึกษาเรื่องมนุษยสัมพันธ์ ขบวนการ และหน้าที่ของการจัดการองค์การที่ไม่เป็นทางการ และกรณีสิ่งแวดล้อมในการบริหารราชการ เป็น ยุคที่นักวิชาการทางการบริหาร 5 คน คือ Chester Barnard, Herbert Simon, Robert Dahl, Robert Dahl, Dwight Waldo และ Norton E. Long ได้เสนอทฤษฎีและแนวความคิดที่ทำท่ายและวิจารณ์ ทฤษฎีการบริหารรัฐกิจในยุคแรกหลาย ๆ ด้าน เกิดการนำวิชาการสายต่าง ๆ มาผสมผสานในทฤษฎี การบริหารรัฐกิจอย่างกว้างขวาง เช่น ทฤษฎีของการจัดการธุรกิจ ทฤษฎีสังคมวิทยา เป็นต้น

3. ระยะปัจจุบัน (ค.ศ. 1968 ถึงปัจจุบัน) เริ่มต้นขึ้นเมื่อได้มีการประชุมสัมมนาทาง รัฐประศาสนศาสตร์ที่ Minnowbrook เมื่อเดือนกันยายน 1968 โดยนักรัฐประศาสนศาสตร์ กลุ่มนี้ เรียกตัวเองว่า New Public Administration หรือรัฐประศาสนศาสตร์ในความหมายใหม่ เป็นการ พัฒนาทฤษฎีการบริหารรัฐกิจในสายของรัฐศาสตร์โดยมีสาระสำคัญ 4 ประการ คือ

3.1 สนใจเรื่องที่สอดคล้องกับความต้องการของสังคม

3.2 สนใจค่านิยมนั้นคือนักบริหารควรเป็นกลางทางการเมือง

3.3 สนใจความเสมอภาคทางสังคม นักบริหารต้องเห็นใจผู้ที่เสียเปรียบในสังคม

3.4 สนใจเรื่องการเปลี่ยนแปลง นักบริหารต้องเป็นผู้ริเริ่มในการเปลี่ยนแปลงให้ ความเสมอภาคทางสังคม

นอกจากนั้น ในยุคปัจจุบันนักวิชาการทางการบริหารยังมุ่งสนใจเรื่องพฤติกรรมศาสตร์ ประยุกต์มากขึ้น เน้นการนำความรู้ทางพฤติกรรมศาสตร์ ไปประยุกต์ใช้ในการบริหารงาน และเน้น การพัฒนาองค์การ เพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม

แนวความคิดด้านการจัดการ

การจัดการเป็นทั้งวิทยาศาสตร์และศิลปะ การที่กล่าวว่าจัดการเป็นวิทยาศาสตร์ก็ เพราะองค์ความรู้ที่ได้มามีลักษณะเป็นระบบ และหลักการต่าง ๆ ได้ผ่านกระบวนการศึกษาอย่างต่อ เนื่องจากผู้จัดการ และนักวิจัยจำนวนมากและความรู้เหล่านี้ยังได้มีการศึกษาพัฒนาปรับปรุงจาก หลักฐานการสังเกต และการทดลองอยู่เรื่อยมา แต่อย่างไรก็ตามความรู้ที่ได้มาไม่ได้มีลักษณะเที่ยง ตรงเหมือนกับวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ เช่น เคมี ฟิสิกส์

และการที่กล่าวว่า การจัดการเป็นศิลปะ ด้วยนั้นเนื่องมาจากการจัดการ เป็นวิธีการนำ ความรู้ที่ผู้เชี่ยวชาญศึกษาไปประยุกต์ใช้องค์การบรรลุผล ดังที่ปรารภว่า จนมีผู้กล่าวว่า การจัดการ

เป็นศิลปะของศิลปะก็เพราะการจัดการจะต้องใช้เทคนิควิธีการจัดการและนำความสามารถพิเศษของสมาชิกในองค์กรมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อองค์กรให้มากที่สุด

พัฒนาการของศาสตร์ทางการจัดการจึงเป็นการรวบรวมความรู้เกี่ยวกับหลักการของการจัดการและวิธีการประยุกต์ความรู้เหล่านี้ใช้กับองค์การลักษณะต่าง ๆ ในการนำหลักการของการจัดการบางหลักการไปประยุกต์ใช้อาจไม่เกิดผลดังที่ปรารถนา ทั้งนี้เนื่องจากเหตุผลที่สำคัญที่การจัดการเป็นงานที่เกี่ยวกับมนุษย์ มนุษย์มีความซับซ้อน และแปรเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อม ที่ตนอยู่ จึงเป็นการยากที่จะทำนายพฤติกรรมมนุษย์ได้อย่างเที่ยงตรง จึงจำเป็นที่จะต้องทำการฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเกี่ยวกับหลักการของการจัดการนั้น ๆ เพื่อให้ได้ซึ่งวิธีการและเทคนิคต่าง ๆ ที่ค้นพบระหว่างขณะที่ดำเนินการปฏิบัติ ผู้จัดการที่มีความรู้เกี่ยวกับศาสตร์ของการจัดการจึงจำเป็นต้องมีศิลปะในการประยุกต์ความรู้เหล่านี้ กล่าวในลักษณะง่าย ๆ ก็คือวิทยาศาสตร์สอนให้เรามีความรู้ มีวิชาการ แต่ศิลปะสอนวิธีการปฏิบัติ ตัวอย่างเช่น แพทย์ที่เก่งวิชาการมีความรู้มาก แต่อาจไม่ได้เป็นแพทย์ที่มีความสามารถในการรักษาโรคอย่างดีก็ได้ หรือคนบางคนมีความรู้ด้านการจัดการดีเยี่ยมแต่เมื่อได้รับตำแหน่งเป็นผู้จัดการกลับดำเนินการจัดการไม่ได้ดีเท่าที่ควรเป็นต้น

ฉะนั้นวิทยาศาสตร์ และศิลปะ จึงเป็นสิ่งที่ประกอบซึ่งกัน และกันให้เกิดภาพที่สมบูรณ์ขึ้นเปรียบเทียบเหมือนเหรียญ ที่มีด้านหัว และด้านก้อย ต้องมีความสมดุลระหว่างด้าน 2 ด้าน จึงจะทำงานนั้นประสบความสำเร็จอย่างดียิ่ง ดังนั้นบุคคลที่มีความรู้ด้านการจัดการ และมีความสามารถในการจัดการจะเป็นบุคคลที่นำให้องค์การดำเนินไปในทิศทางที่ประสบความสำเร็จสูงสุด ผู้จัดการที่ประสบความสำเร็จจึงต้องเป็นทั้งนักวิทยาศาสตร์และนักศิลปะที่เป็นนักศิลปะก็เพราะจะต้องรู้จักประยุกต์ความรู้ที่ได้มาแก้ปัญหาในการจัดการบุคคล วัสดุ เครื่องจักร วิธีดำเนินการ และการเงินในองค์กรให้ดำเนินไปได้ด้วยดี

ความเจริญเติบโตของแนวความคิดด้านการจัดการนั้น เริ่มต้นในช่วงที่มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมในประเทศอังกฤษ ระหว่างศตวรรษที่ 18 และ 19 และได้มีการปรับปรุงพัฒนา มาเรื่อย ๆ สามารถแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มคือ

1. การจัดการแบบวิทยาศาสตร์
2. การจัดการตามแนวนุชนิยมสัมพันธ
3. การจัดการตามแนวทฤษฎีองค์การสมัยใหม่
4. การจัดการตามแนวพัฒนาการบริหาร

การจัดการแบบวิทยาศาสตร์

การจัดการแบบวิทยาศาสตร์นี้ บางครั้งเรียกว่า (Classic School) หมายถึง การจัดการที่มีระบบ โดยศึกษาหาเหตุผล เพื่อหาวิธีการที่ดีที่สุดจากการทำงานนั้น วิธีการสำคัญเบื้องต้นของการ

จัดการแบบวิทยาศาสตร์คือ

1. พัฒนาหลักการทำงานให้ดีขึ้น
2. กำหนดมาตรฐานในการทำงาน
3. กำหนดเครื่องมือในการควบคุมงาน

นักทฤษฎีที่สำคัญในยุคนี้ได้แก่

1. เทเลอร์ (Taylor, 1942 อ้างถึงใน สมคิด บางโม, 2539, หน้า 71) ได้ศึกษาและวิจัยเรื่อง “Time and Motion Study” ให้แก่บริษัท The Midvale ซึ่งเขาปฏิบัติงานอยู่เทเลอร์ได้ใช้หลักการทางวิทยาศาสตร์มาช่วยในการบริหารงาน คิดค่าจ้างเป็นรายชิ้น กระตุ้นให้คนงาน ทำงานให้ได้ผลผลิตสูงสุด ใช้เงินเป็นสิ่งล่อใจให้คนขยันใช้หลัก “Equal Pay for Equal Work” มองคนในเชิงเศรษฐกิจ แต่ละเลเยอร์การศึกษาถึงพฤติกรรมของบุคคล และไม่สนใจสิ่งจูงใจอย่างอื่นนอกจากเงิน เทเลอร์ได้ค้นพบวิธีการจัดการตามแนววิทยาศาสตร์ซึ่งมีหลักการสำคัญคือ

1.1 พัฒนาวิธีปฏิบัติงานให้ดีที่สุด (Develop Principle of Work) เช่น ใช้คนให้เหมาะสมกับงาน

1.2 กำหนดมาตรฐานในการปฏิบัติงาน (Standard of Work)

1.3 กำหนดเครื่องมือในการควบคุมงาน (Control of Work)

จากผลงานดังกล่าวทำให้เขาได้รับยกย่องเป็น “บิดาแห่งการจัดการแบบวิทยาศาสตร์”

2. ฟาโยล (Fayol, 1964 อ้างถึงใน สมคิด บางโม, 2539, หน้า 29) ได้รับการยกย่องว่าเป็น “บิดาของการจัดการยุคใหม่” ฟาโยลค้นพบว่า

งานของธุรกิจทุกประเภทจะประกอบไปด้วยงานย่อย ๆ 6 งานคือ

2.1 งานเทคนิค (Technical) ได้แก่ งานการผลิต

2.2 งานการค้า (Commercial) ได้แก่ งานซื้อ – ขาย แลกเปลี่ยนและบริการ

2.3 งานการเงิน (Financial) ได้แก่ งานจัดหาเงินทุนและใช้เงินทุน

2.4 งานด้านความปลอดภัย (Security) ได้แก่ งานป้องกันรักษาทรัพย์สินและบุคคล

2.5 งานบัญชี (Accounting) ได้แก่ งานบัญชีรับ - จ่าย

2.6 งานจัดการ (Management) ได้แก่ งานวางแผน ดำเนินงาน และประเมินผล

ฟาโยล ได้เสนอหลักการจัดการที่ดีไว้ 14 ประการได้แก่

1. การแบ่งงานกันทำ (Division)
2. กำหนดหน้าที่ และความรับผิดชอบ (Authority and Responsibility)
3. กำหนดสายการบังคับบัญชา (Hierarchy)
4. ให้มีเอกภาพในการบังคับบัญชา (Unity of Command)

5. จะต้องมีวินัย (Discipline)
6. ให้มีศูนย์กลางของอำนาจ (Centralization)
7. ให้มีเอกภาพในการอำนวยการ (Unity of Direction)
8. ให้มีความมั่นคงในการปฏิบัติงาน (Stability of Tenure)
9. ถือหลักประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตัว (Majority)
10. ถือความเป็นระเบียบ (Order)
11. ถือหลักของความเสมอภาค (Equity)
12. ถือหลักของการให้ประโยชน์ตอบแทน (Remuneration)
13. ให้มีความคิดริเริ่ม (Initiative)
14. ให้มีความสามัคคี (Esprit de Corps)

กระบวนการจัดการของฟายอล

ฟายอล (Fayol, 1964 อ้างถึงใน สมคิด บางโม, 2538, หน้า 39) เป็นบุคคลแรกที่ได้วิเคราะห์ถึงองค์ประกอบมูลฐานของการจัดการว่ามี 5 ประการ (POCCC) ซึ่งกระบวนการจัดการมีดังนี้

การวางแผน (Planning) คือการศึกษาข้อมูลในปัจจุบันและคาดการณ์ในอนาคตแล้ว วางเป้าหมายและแนวทางปฏิบัติไว้

การจัดหน่วยงาน (Organizing) คือการจัดโครงสร้างของหน่วยงานหรือองค์การออกเป็นหน่วยงานย่อย ๆ กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของหน่วยงาน การจัดสรรคนเข้าทำงานในตำแหน่งต่าง ๆ

การสั่งการบังคับบัญชา (Commanding) คือการสั่งให้คนทำงานตามหน้าที่ที่มอบหมายงานให้ทำ บังคับบัญชาพนักงานให้ทำงานตามภารกิจของหน่วยงาน

การประสานงาน (Coordinating) คือการจัดระเบียบการทำงานไม่ให้ก้าวก้ำกั้น ติดต่อประสานงานให้หน่วยงานย่อยต่าง ๆ ขององค์การ และประสานคนให้ทำงานโดยราบรื่นไม่ให้ขัดแย้งกัน

การควบคุม (Controlling) คือการควบคุมให้พนักงานปฏิบัติงานตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ตรวจสอบให้ผลการปฏิบัติงานเป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ หรือควบคุมให้ทำงานตามระเบียบข้อบังคับที่วางไว้

3. แกนต์ (Gantt, 1961 อ้างถึงใน สุพจน์ บุญวิเศษ, 2539, หน้า 38) ได้เสนอแนวความคิดทางการบริหารของตนเอง เป็นผู้ริเริ่มใช้ระบบแผนภูมิสำหรับการจัดทำตารางเวลาของการผลิต ซึ่งปัจจุบันยังใช้อยู่ เรียกว่า “Gantt's Chart” และได้เสนอต่อการบริหารด้านต่าง ๆ คือ

- 3.1 คนเป็นปัจจัยสำคัญของการบริหารซึ่งต้องสนใจกระตุ้นให้รู้หน้าที่ของแต่ละคน
- 3.2 การฝึกอบรมเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของฝ่ายจัดการ
- 3.3 การกำหนดภาระหน้าที่การงานเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องจัดทำ
- 3.4 ต้องจัดความสมดุลของอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ
- 3.5 แผนงานและการควบคุมต้องจัดให้เหมาะสมกับวิธีการและผลงานที่หวังจะได้รับ

4. กุลlick และเออร์วิค (Gulick & Urwick, 1964 อ้างถึงใน สมคิด บางโม, 2538, หน้า 40-41) ได้นำหลักการจัดการของฟาโยล มาปรับปรุงประยุกต์กับการบริหารราชการ เขาได้เสนอแนะการจัดหน่วยงานในทำเนียบแก่ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาเพื่อให้ตอบคำถามที่ว่า อะไรคืองานของประธานาธิบดี ในที่สุดได้คำตอบสั้น ๆ คือ POSDCoRB ซึ่งหมายถึงกระบวนการบริหาร 7 ประการดังนี้

4.1 P = Planning คือการวางแผนซึ่งหมายถึง การจัดวางโครงสร้างและแผนปฏิบัติงานไว้ล่วงหน้าว่าจะต้องทำอะไรบ้าง และทำอย่างไร เพื่อให้งานบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้

4.2 O = Organizing คือการจัดองค์การซึ่งหมายถึง การจัดหน่วยงาน กำหนดโครงสร้างของหน่วยงาน การแบ่งส่วนงาน การจัดสายงานตำแหน่งต่าง ๆ กำหนดอำนาจหน้าที่อย่างชัดเจน

4.3 S = Staffing คือการจัดสรรคนเข้าทำงานซึ่งหมายถึง การจัดตัวบุคคล เป็นการบริหารงานด้านบุคลากร อันได้แก่ การจัดอัตรากำลัง การสรรหา การพัฒนาบุคลากร การสร้างบรรยากาศการทำงานที่ดี การประเมินผลการทำงาน และการให้พ้นจากงาน

4.4 D = Directing คือ การอำนวยการซึ่งหมายถึง การตัดสินใจ การวินิจฉัยสั่งการควบคุมบังคับบัญชา และการควบคุมการปฏิบัติงาน

4.5 CO = Coordinating คือ การประสานงานซึ่งหมายถึง การประสานกิจการด้านต่าง ๆ ของหน่วยงาน ให้เกิดความร่วมมือเพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมายเดียวกัน

4.6 R = Reporting คือ การรายงานผลการปฏิบัติงานอันได้แก่ ผู้บริหารและสมาชิกของหน่วยงานได้ทราบความเคลื่อนไหวของการดำเนินงานว่าก้าวหน้าไปเพียงใด

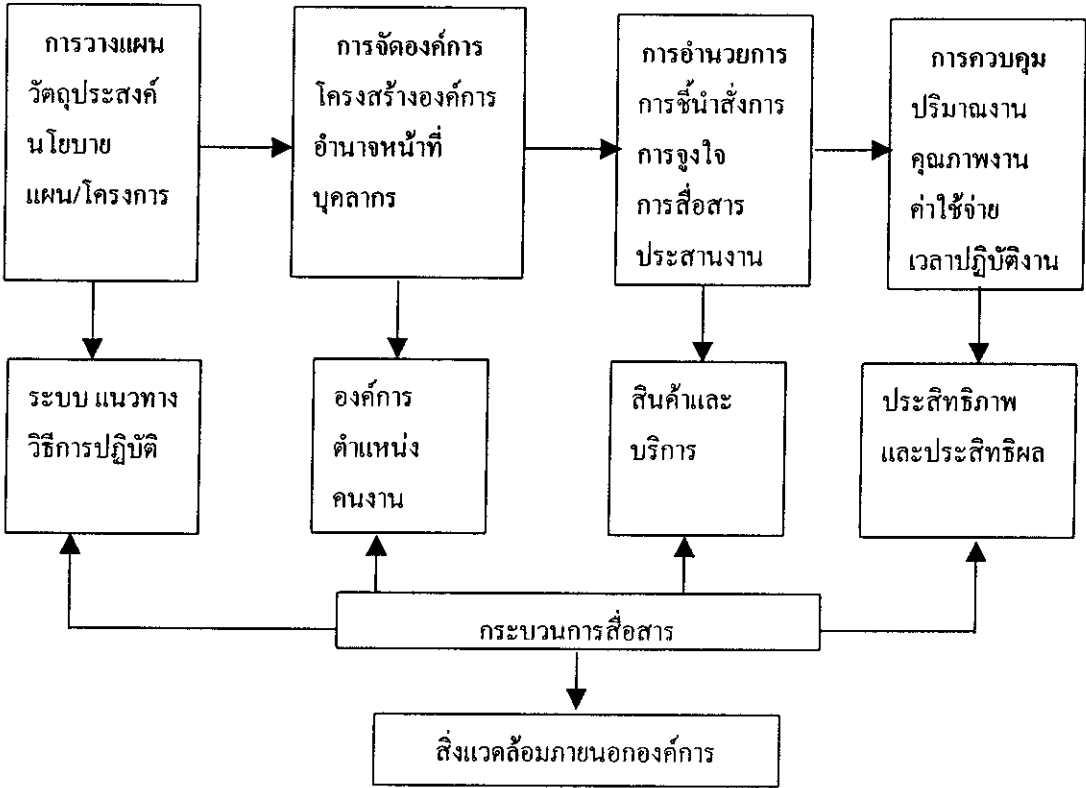
4.7 B = Budgeting คือ การจัดทำงบประมาณของหน่วยงานอันได้แก่ การจัดทำบัญชีการใช้จ่ายเงิน การควบคุมและตรวจสอบด้านการเงิน

5. เวเบอร์ (Webber, 1966 อ้างถึงใน สมคิด บางโม, 2539, หน้า 30) ได้เสนอรูปแบบการบริหารระบบราชการ Bureaucracy ว่าวิธีที่ดีที่สุดโดยมีหลักการบริหารดังนี้

- 5.1 การบริหารยึดหลักการจัดสายการบังคับบัญชา
- 5.2 ยึดหลักการแบ่งงานตามความชำนาญ

- 5.3 การไม่คำนึงถึงตัวบุคคล
- 5.4 ขีดหลักความมีเหตุผลในการบรรจุแต่งตั้งผู้ปฏิบัติงาน
- 5.5 ขีดหลักความรู้ความสามารถในการเลือกคนเข้าทำงาน และการกำหนดเงินเดือนและสนับสนุนให้ทำงานเป็นอาชีพ

อย่างไรก็ตามแนวความคิดต่าง ๆ ในการจัดการจะมีที่ขึ้นตอนก็ตาม แต่สาระสำคัญก็ยังคงมีรายละเอียดครอบคลุมเรื่องต่าง ๆ ในการจัดการทั้งหมดคล้ายคลึงกันแล้วแต่นักทฤษฎีคนไหนจะจัดหมวดหมู่ของแต่ละคนว่าจะมีที่ขึ้นตอน ดังนั้นเพื่อความเข้าใจที่ง่ายขึ้นขอสรุปกระบวนการจัดการดังภาพข้างล่างนี้

ภาพที่ 2 สรุปกระบวนการจัดการ

การจัดการตามแนวนุษยสัมพันธ์

การจัดการตามแนวนุษยสัมพันธ์นี้ได้รับความสนใจมากในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงที่เศรษฐกิจตกต่ำ การจัดการตามแนวนี้นี้ได้มุ่งพิจารณาในเรื่องความสำคัญของบุคคลในฐานะเป็นองค์ประกอบของการบริหาร พิจารณามนุษย์ในลักษณะเปลี่ยนแปลงคือ เป็น พลวัต

(Dynamic) แทนการพิจารณาในลักษณะเป็นเพียงองค์ประกอบทางกายภาพ (Physical) ขององค์การ ผลการศึกษาที่มีชื่อเสียงที่สุดคือ การทดลองที่เรียกว่า Hawthorne Experiment โดยแบ่งการทดลองออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. Room Studies เป็นการทดลองเกี่ยวกับการใช้แสงสว่างในการทำงาน สภาพความชื้น อุณหภูมิในห้องทำงานไม่ให้เข้าซาก การเพิ่มค่าแรงงานจูงใจและการเปลี่ยนแปลงวิธีการควบคุม งาน

2. Interviewing Studies การทดลองโดยใช้การสัมภาษณ์

3. Observational Studies การทดลองโดยอาศัยเทคนิคในการสังเกตการทำงานของคนงานและปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการทำงานของคนงาน

ผลการทดลองสรุปได้คือ คนไม่ใช่เศรษฐกิจที่ที่จะปฏิบัติได้เช่นเดียวกับปัจจัยทางกายภาพอื่น ๆ แต่คนงานเป็นสิ่งมีชีวิต จิตใจ ขวัญกำลังใจ นับว่าเป็นเรื่องสำคัญในการทำงาน ปริมาณการทำงานของคนไม่ได้ขึ้นอยู่กับสภาพทางกายภาพแต่อย่างใด หากขึ้นอยู่กับความสามารถทางสังคมด้วย รางวัลทางจิตใจมีผลต่อการกระตุ้นในการทำงาน และให้ความสุขในใจ การทำงานมากกว่ารางวัลทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะพนักงานชั้นสูง การแบ่งแยกการทำงานตามลักษณะเฉพาะมิได้หมายความว่า จะอำนวยความสะดวกสภาพสูงสุดในการทำงานเสมอไป คนงานจะไม่มีปฏิกิริยาสนองตอบต่อการจัดการ บรรทัดฐานทางสังคม หรือรางวัลใด ๆ เป็นส่วนบุคคล หากแต่จะเป็นการสนองตอบในลักษณะที่เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม

การจัดการตามแนวทฤษฎีองค์การสมัยใหม่

การจัดการตามแนวนี้นางที่เรียกว่า การจัดองค์การตามแนวโครงสร้าง เกิดขึ้นเพื่อขจัดช่องว่างระหว่างการจัดการตามแนววิทยาศาสตร์ที่เน้นวิธีการ หน้าที่การงาน และผลผลิตเป็นสำคัญ เน้นการศึกษาองค์การเป็นรูปแบบ (Formal Organization) กับการจัดการตามแนวนุษยสัมพันธ์ที่เน้นการศึกษาองค์การอุปนัย (Informal Organization) การศึกษาโดยผ่านแนวทางทั้งสองนี้เข้าด้วยกันเรียกว่า Structuralist Approach โดยมีแนวคิดที่ว่า แม้ว่าการจัดองค์การเป็นเรื่องยุ่งยากสับสน แต่ก็สามารถแก้ไขได้ ไม่ควรแก้ปัญหาโดยวิธีตัดสิ่งใดสิ่งหนึ่งออกไป ความยุ่งยากเช่นนี้ได้แก่ ความขัดแย้งของความต้องการขององค์การ กับปัจเจกชน ระหว่างวินัยกับความมีอิสระ ระหว่างความสัมพันธ์ที่เป็นทางการ กับไม่เป็นทางการ และระหว่างคนงาน กับระเบียบวิธีการจัดการ เป็นต้น

การศึกษาตามแนวการจัดการแบบโครงสร้างนี้ ได้พิจารณาถึงระบบพฤติกรรมในการทำงานและองค์การแบบราชการ ตามข้อเสนอของ เมก เวเบอร์ นอกจากนี้ยังได้เน้นถึงการศึกษาในด้านการวินิจฉัยสั่งการ โดยนำความรู้ทางคณิตศาสตร์เชิงปริมาณ มาใช้เพื่อช่วยให้การตัดสินใจเป็นไปอย่างสมเหตุสมผลและมีหลักเกณฑ์มากขึ้นในสภาวะการณ์ต่าง ๆ กัน

การจัดการตามแนวพัฒนาการบริหาร

แม้ว่าการศึกษาตามแนวการจัดการแผนใหม่จะพยายามแก้ไขปรับปรุงข้อบกพร่องของทฤษฎีเก่า ๆ แล้วก็ตามแต่ทฤษฎีการบริหารก็ยังไม่สามารถนำไปใช้ได้ในห้องอื่นต่าง ๆ ได้จึงได้เกิดแนวการศึกษาใหม่ที่เรียกว่า การจัดการตามแนวพัฒนาการบริหาร ขึ้น เพื่อให้สามารถนำไปตอบสนองความต้องการในการพัฒนาประเทศที่ค่อยพัฒนาต่าง ๆ ที่มีปัญหาความด้อยทางการบริหาร โดยได้เสนอทฤษฎีการบริหารใหม่ ๆ ขึ้นที่มุ่งเน้นให้เกิดการสร้างสรรค์หรือการดัดแปลงและแก้ไข เพื่อก่อให้เกิดสิ่งใหม่ ๆ ซึ่งจะมีผลต่อการพัฒนาประเทศ

การศึกษาตามแนวคิดและทฤษฎีต่าง ๆ ตามแนวพัฒนาการบริหารนี้มักเน้นเรื่องการปรับปรุงหรือการปฏิรูประบบบริหารที่มีอยู่ให้ก้าวหน้า และเหมาะสมต่อการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปอย่างรวดเร็วในทุก ๆ ด้านให้สอดคล้องกับระบบสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ฉะนั้น การศึกษาการบริหารตามแนวนี้จึงมุ่งเล็งถึงสภาพของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งอิทธิพลและข้อจำกัดต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อการบริหารที่จะเป็นช่วยช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและเมื่อสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงไป การบริหารก็ต้องปรับปรุงกลไกให้รับกับงานใหม่ และงานเก่าด้วยวิธีเหล่านี้ช่วยให้เกิดการพัฒนบริหารขึ้นเป็นแนวความคิดและทฤษฎีที่สำคัญยิ่งในระบบการบริหารที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

กระบวนการบริหาร

กระบวนการบริหาร (Process of Administration) หรือการประกอบการ ในทางบริหารนี้ ซึ่งบางทีจัดว่าเป็นหน้าที่ของนักบริหาร (Executive's Function) ได้มีผู้ให้ความคิดเห็นถึงลำดับขั้นที่สำคัญของกระบวนการบริหารไว้แตกต่างกัน บางท่านเห็นว่า น่าจะต้องประกอบด้วย การวางแผน (Planning) การจัดองค์การ (Organizing) การอำนวยการ (Directing) การประสานงาน (Co-ordinating) และการควบคุมงาน (Controlling) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การเสนอความเห็นในเรื่องเกี่ยวกับกระบวนการบริหารนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการตื่นตัวในเรื่องการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ (Scientific management) ซึ่งหมายถึง ความพยายามที่จะค้นหาวิธีการบริหารที่ดีที่สุด (One best way) ในการทำงาน จากแนวความคิดที่จะหาวิธีการที่ดีที่สุดในการบริหารงานนี้เอง กุลิก และเออร์วิค (Gulick & Urwick) ได้สรุปกระบวนการบริหารไว้ในหนังสือ ชื่อ "Papers on the Science of administration" ซึ่งเขียนขึ้นในปี ค.ศ. 1937 ว่ากระบวนการบริหารย่อมประกอบด้วย ขั้นตอนที่สำคัญ 7 ประการ หรือที่เรียกกันย่อ ๆ ว่า "POSDCORB Model" ซึ่งจะได้อธิบายความหมายได้ดังนี้

1. P = Planing หมายถึง การวางแผนซึ่งจะต้องคำนึงถึงนโยบาย (Policy) ทั้งนี้เพื่อให้แผนงานที่กำหนดไว้มีความสอดคล้องในในการดำเนินงาน

2. O = Organizing หมายถึง การจัดส่วนราชการหรือองค์กร การจัดแบ่งส่วนงานนี้จะต้องพิจารณาให้เหมาะสมกับการปฏิบัติงาน เช่น การจัดแบ่งงาน เป็นกรม กอง แผนก โดยอาศัยปริมาณงาน คุณภาพของงานหรือจัดตามลักษณะของงานเฉพาะอย่าง ก็ได้ นอกจากนี้อาจพิจารณาในแง่ของการควบคุมหรือพิจารณาในแง่หน่วยงาน เช่น หน่วยงานหลัก หน่วยงานที่ปรึกษาและหน่วยงานช่วยเหลือ หน่วยงานอนุกรเป็นต้น

3. S = Staffing หมายถึง การจัดหาบุคคลและเจ้าหน้าที่มาปฏิบัติงานให้สอดคล้องกับการจัดแบ่งงานที่แบ่งไว้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง หมายถึง การจัดเกี่ยวกับการบริหารงานบุคคล เพื่อให้ได้บุคคลที่มีความสามารถมาปฏิบัติงานได้เหมาะสม

4. D = Directing หมายถึง การศึกษาวิธีการอำนวยความสะดวก รวมทั้งการควบคุมงาน และนิเทศงาน ตลอดจนศิลปะในการบริหารงาน เช่น ภาวะผู้นำ มนุษย์สัมพันธ์ และแรงจูงใจ เป็นต้น การอำนวยความสะดวกในที่นี้รวมถึงการวินิจฉัยสั่งการ ซึ่งเป็นหลักการที่สำคัญอย่างหนึ่งของการบริหารงานและขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้บังคับบัญชาเพราะการที่จะอำนวยความสะดวกให้การปฏิบัติงานไปด้วยดีได้ จำเป็นต้องการตัดสินใจที่ดี และมีการสั่งการที่ถูกต้อง เหมาะสมกับแต่ละลักษณะของการตัดสินใจ

5. CO = Coordinating หมายถึง ความร่วมมือประสานงานเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและราบรื่น ศึกษาหลักเกณฑ์และวิธีการที่จะช่วยให้ การประสานงานดีขึ้น เพื่อช่วยแก้ปัญหาข้อขัดแย้งในการปฏิบัติงาน

6. R = Reporting หมายถึง การรายงานผลการปฏิบัติงาน ตลอดจนถึงการประชาสัมพันธ์ที่จะต้องแจ้งให้ประชาชนได้ทราบ

7. B = Budgeting หมายถึง การงบประมาณโดยศึกษาให้ทราบถึงระบบและกรรมวิธีในการบริหารเกี่ยวกับงบประมาณและการเงิน ตลอดจนการใช้วิธีการงบประมาณและแผนงาน เป็นเครื่องมือในการควบคุมงาน บริหารงบประมาณโดยทั่วไป มักมีวงจรคล้ายคลึงกันอย่างที่เรียกว่า “วงจรงบประมาณ” ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้

- 7.1 การเตรียมงบประมาณและการเสนอขออนุมัติ
- 7.2 การพิจารณาให้ความเห็นชอบของฝ่ายนิติบัญญัติ
- 7.3 การใช้จ่ายงบประมาณ
- 7.4 ดำเนินการ
- 7.5 การตรวจสอบงบประมาณ

เคล เฮอร์เนสต์ (Ernest Dale, 1968 อ้างถึงใน สมคิด บางโม, 2538, หน้า 91) ได้เสนอขั้นตอนการบริหาร ไว้เป็นแนวใหม่ที่เน้นในทางธุรกิจอันประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้

1. การจัดองค์การ
2. การวางแผนงาน
3. การจัดการเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่
4. การอำนวยความสะดวก
5. การควบคุม
6. การคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่
7. การเป็นตัวแทนขององค์การ

จะเห็นได้ว่าข้อแตกต่างออกไปของ กุลลิค และเออร์วิค (Gulick & Urwick) ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว 3 ประการคือ การควบคุม การประดิษฐ์คิดค้นสร้างสรรค์ และการเป็นตัวแทนขององค์การ กล่าวคือ

1. การควบคุม คือ การปฏิบัติงานให้เป็นไปตามแผนที่ได้กำหนดไว้ ผู้บริหารหรือผู้จัดการจะต้องคอยสอดส่องดูแลอยู่เสมอว่า ผลการปฏิบัติงานเป็นเช่นไร ถ้าหากไปส่อเป้าหมายที่กำหนดไว้ มากน้อยเพียงใด และจะต้องทราบการปฏิบัติงานทุกขั้นตอน เพื่อที่จะสามารถแก้ไขสถานการณ์ หรือปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอันอาจเป็นผลทำให้การปฏิบัติงานต้องเบนไปจากแนวเดิมที่กำหนดไว้ การเสนอรายงาน ตามนัยของ กุลลิค และเออร์วิค (Gulick & Urwick) น่าจะรวมถึงการควบคุมด้วย เพราะการรายงานก็เพื่อที่จะให้ผู้บังคับบัญชาชั้นสูงขึ้นไปได้ทราบผลการปฏิบัติงานเป็นระยะ ๆ หากมีปัญหาเกิดขึ้นจะได้สั่งการเปลี่ยนแปลงได้ทันทั่วทั้งที่ ซึ่งเป็นวิธีการควบคุมนั่นเอง และในทำนองเดียวกันการจัดงบประมาณ นั้นก็มีใช้เป็นเพียงแผนงานแต่อย่างเดียวนั่น หากสามารถใช้เป็นวิธีประสานงาน และการควบคุมที่ดี วิธีหนึ่งด้วย

2. การสร้างสรรค์สิ่งใหม่หมายถึง การพัฒนาแนวคิดใหม่ ๆ ขึ้นมาใช้ในองค์การซึ่งอาจจะโดยการพัฒนาความคิดของตนเอง หรือโดยการประสานแนวความคิดเก่า และแนวคิดใหม่เข้าด้วยกัน หรือนำแนวคิดจากสาขาวิชาอื่น ๆ มาปรับปรุงให้เหมาะสม

3. การเป็นตัวแทนขององค์การ โดยทั่วไปภาระหน้าที่ที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการบริหารคือ การเป็นตัวแทนขององค์การของตนในการติดต่อเกี่ยวข้องกับกลุ่มบุคคลภายนอกองค์การ ซึ่งอาจได้แก่ ส่วนราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง สถาบันการเงิน หรือประชาชนทั่วไปทั้งนี้เพื่อจะได้ทราบความต้องการ หรือสภาพสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ซึ่งอาจจะมีผลกระทบกิจการขององค์การของตน และได้หาทางป้องกันแก้ไขให้สอดคล้องกับเหตุการณ์ได้ทันทั่วทั้งที่

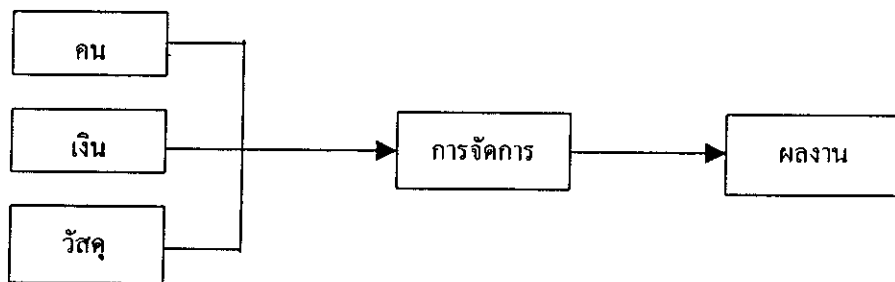
ปัจจัยในการบริหาร

โดยทั่วไป การบริหารงานจะต้องมีปัจจัยพื้นฐาน 4 ประการ หรือเรียกว่าทรัพยากรการบริหาร (Administrative Resource) คือ คน (Man) เงิน (Money) วัสดุอุปกรณ์ (Material) และการ

จัดการ (Management) หรือเรียกสั้น ๆ ว่า 4 M ปัจจัยทั้ง 4 ประการ นับว่าเป็นปัจจัยพื้นฐานทั้งนี้ เพราะว่าการบริหารทุกประเภทไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือเอกชนก็ตาม จะเป็นต้องอาศัย เงิน วัสดุ และการจัดการเป็นองค์ประกอบที่ขาดเสียมิได้

แต่ในปัจจุบัน ได้มีผู้พิจารณาขยายขอบเขตของปัจจัยการบริหารกว้างขวางออกอีก เช่น กรีนวูด (Greenwood, 1965 อ้างถึงใน สว่างศรี สว่างไพโร, 2539, หน้า 12) ได้เสนอความเห็นว่ามีปัจจัยในการบริหารไม่ได้มีเพียง 4 อย่าง เท่านั้น แต่อย่างน้อยควรมี 7 อย่าง คือ เงิน วัสดุ อุปกรณ์ อำนาจหน้าที่ เวลา กำลังใจในการทำงานและความสะดวกต่าง ๆ

อมร รักษาสัตย์ และชัตติยา วรรณสุต (2515, หน้า 189) การบริหารงานใด ๆ ก็ตามการที่จะได้ผลงานออกมา (Output) ก็จำเป็นต้องมีปัจจัย 3 อย่าง ที่ใส่เข้าไปก่อน (Input) คือคน เงิน และ วัสดุ และมีกระบวนการในการจัดการให้ Input factors ต่าง ๆ ผสมกลมกลืนกันเป็นอย่างดี ผลงานจะออกมาดีมีประสิทธิภาพ

ภาพที่ 3 องค์ประกอบการบริหาร

การบริหารงานจะต้องมีปัจจัยทั้ง 4 เป็นส่วนประกอบสำคัญ เพราะการที่จะดำเนินการให้สำเร็จตามนโยบาย ตามแผนหรือโครงการก็ต้องอาศัยกำลังเงิน วัสดุอุปกรณ์ และวิธีการจัดการที่ดี โดยนำปัจจัยเหล่านั้นผสมผสานกันอย่างเหมาะสม เพราะจะเห็นได้ว่า แม้องค์การหรือบริษัทหรือส่วนราชการต่าง ๆ จะมีขนาดและปัจจัยต่าง ๆ เท่า ๆ กัน แต่ผลงานที่ได้ออกมาไม่เท่ากันปัญหาจึงมีว่า หัวใจของการบริหารมีได้อยู่ที่ปริมาณมากน้อยของปัจจัยการบริหารแต่เพียงอย่างเดียวแต่ขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพของการจัดการ ภาวะการเป็นผู้นำ สภาพแวดล้อมที่จะทำให้เกิดผลงานที่ดี ทั้งปริมาณ และคุณภาพ

ความหมายและที่มาของตลาด

ตลาด หมายถึง การที่ผู้ซื้อและผู้ขายที่สามารถแลกเปลี่ยนซื้อขายกันได้โดยที่ผู้ซื้อและ

ผู้ขายมีการพบปะกัน หรือจะมีสถานที่ทำการซื้อขายกันหรือไม่ก็ตาม ถ้ามีการตกลงซื้อขายแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นก็ถือว่าเกิดตลาดสินค้าขึ้น

ตลาดเป็นแหล่งซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าของคนไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปทั้งด้านรูปแบบ ตลอดจนประเภทของสินค้าตามสภาพแวดล้อมทั้งทางด้านกายภาพ และสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ตลอดจนความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีซึ่งเปลี่ยนไปแต่ละสมัยคือ

สมัยสุโขทัย

ตลาดซึ่งเป็นสถานที่ในการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า ในสมัยสุโขทัยมีกระจายอยู่ทั่วไปทั้งในและนอกเมืองสุโขทัย ลักษณะตลาดมีทั้งขนาดใหญ่อันเป็นตลาดสำคัญของตัวเมืองและตลาดขนาดเล็กซึ่งกระจายอยู่ทั่วไป ตลาดขนาดใหญ่แหล่งชุมชนของผู้คนเป็นศูนย์กลางการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า และเป็นสถานที่ตั้งขายของประจำเมืองนั้นเรียกว่าตลาดปสาน ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของกรุงสุโขทัย ส่วนตลาดขนาดเล็กที่กระจายอยู่ทั่วไปและทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าด้วยนั้น ลักษณะการค้ามีทั้งตั้งอยู่ในน้ำ และบนบกในรูปของตลาดน้ำ ตลาดบก ซึ่งมีทั้งที่เป็นตลาดประจำและตลาดไม่ประจำ ทั้งนี้ในสมัยสุโขทัยการค้าในตลาดบมมีความสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนมากกว่าตลาดน้ำ เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำ และเป็นที่ราบติดภูเขา (กรมศิลปากร, 2506, หน้า 166)

สมัยอยุธยา

กรุงศรีอยุธยามีสภาพเป็นเกาะล้อมรอบไปด้วยน้ำ และตั้งอยู่ไม่ไกลจากปากแม่น้ำอันเป็นที่ชุมนุมของแม่น้ำสำคัญ 3 สายคือ เจ้าพระยา ป่าสัก และลพบุรีนั้นมีส่วนสนับสนุนให้อยุธยามีความเหมาะสมในการเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร ทั้งด้านพุทธศาสนาและเศรษฐกิจ ด้านพุทธศาสนานั้นเนื่องจากอยุธยาตั้งอยู่กลางทุ่งโล่งล้อมรอบด้วยแม่น้ำซึ่งสามารถใช้ธรรมชาติเป็นปราการป้องกันได้ ส่วนด้านเศรษฐกิจนั้นด้วยสภาพแวดล้อมดังทำให้อยุธยาเพราะปลูกพืชได้ผลดีและอย่างต่อเนื่อง เพราะมีน้ำใช้ในการเกษตรกรรมได้ตลอดปี และจากที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากปากแม่น้ำนั้นทำให้อยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าติดต่อค้าขายระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ ไปพร้อมกัน โดยเฉพาะหัวเมืองทางภาคใต้ชายฝั่งทะเลตะวันออกซึ่งมีพ่อค้าจากชาติเอเชีย เช่น จีน ล่องเรือมาค้าขายเป็นประจำ ต่อมาสมัยพระรามาธิบดีที่ 2 ได้มีพ่อค้าจากชาติยุโรป เช่น โปรตุเกส ฮอลันดา เข้ามาค้าขายด้วย ดังนั้นจึงปรากฏชุมชนชาวต่างชาติอยู่รอบ ๆ กรุงศรีอยุธยาเป็นแหล่ง ๆ โดยทางการได้จัดตั้งกรมท่า และกรมพระคลังสินค้าให้ดูแลรับผิดชอบ ทั้งนี้กรมท่ามีหน้าที่ควบคุมดูแลเจรจากับชาวต่างชาติ ส่วนกรมพระคลังสินค้านั้นมีหน้าที่แต่งสำเภาลงไปค้าต่างประเทศ พร้อมควบคุมการค้ากับต่างประเทศ

การค้าในอยุธยาจึงมีตลาดกลางซึ่งเป็นแหล่งค้าขายสินค้ากับต่างประเทศ และหัวเมืองต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีตลาดภายในกระจายอยู่ทั่วไปทั้งในและนอกเมืองอยุธยา ซึ่งเป็นแหล่งชุมชนเนื่องจากทำเลที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยาล้อมรอบด้วยแม่น้ำดังกล่าวข้างต้นนั้นทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของประชาชนจำต้องผูกพันกับแม่น้ำลำคลองอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง รวมไปถึงสถานที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าที่เกิดขึ้นตามริมแม่น้ำด้วย ทั้งนี้ได้ปรากฏตลาดการค้าจำนวนมากบริเวณริมฝั่งแม่น้ำที่มีประชาชนอาศัยอย่างหนาแน่น ซึ่งสอดคล้องกับคำให้การของขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ที่ประมาณการว่ามีเรือนแพค้าขายค้ากระจายอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำมากกว่า 20,000 ลำ (ปรีดา ศรีชลาลัย, 2512, หน้า 21-22) ส่วนการค้าในตลาดบก คมขำ คิวงษา (2513, หน้า 19-24) ได้เขียนไว้ว่าช่วงนี้จะมีลักษณะเป็นย่านค้าที่ผลิตสินค้าเฉพาะอย่าง ทั้งสินค้าประเภทอาหาร เครื่องใช้ เครื่องมือ หัตถกรรม ซึ่งเป็นการสืบทอดความรู้ความชำนาญกลุ่มเครือญาติ เช่น บริเวณถนนย่านป่าขนม ซึ่งเป็นตลาดขายขนม ย่านป่าเตรียมขายตะลุ่มพุก ตะลุ่มกระจก ตะลุ่มเขียนทอง ถนนย่านป่าถ่าน จะเป็นชุมชนที่ขายผลไม้ เช่น ส้ม กล้วย ตลาดเหล่านี้เป็นตลาดบกซึ่งแม้จะมีบทบาทต่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คน แต่เมื่อเทียบกับตลาดน้ำแล้วจะสำคัญน้อยกว่า ทั้งนี้ลักษณะการค้าของตลาดบกในช่วงสมัยนี้เป็นไปในลักษณะของตลาดประจำ ซึ่งค้าขายเป็นประจำ ณ สถานที่ใดที่หนึ่ง ขณะที่ตลาดไม่ประจำ หรือตามฤดูกาลที่มีการค้าช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง หรือตามกำหนดอันเป็นที่รู้จักกันในชุมชนนั้น ๆ มีลักษณะดังนี้

ตลาดน้ำไม่ประจำหรือตลาดน้ำตามฤดูกาล คือชุมชนเศรษฐกิจอันเป็นศูนย์รวมของพ่อค้า-แม่ค้าที่มาจากต่างเมืองนำสินค้าที่ผลิตได้ตามฤดูกาล ซึ่งเป็นผลิตผลของเมืองนั้นมาค้าขายตามฤดูกาลเช่นฤดูน้ำหลาก พ่อค้าแม่ค้าจะนำผลิตผลที่ได้บรรทุกใส่เรือล่องมาตามลำน้ำ ทั้งมาจากทางเหนือ ทางใต้ และมาบรรจบกัน ณ ที่ตั้งของตลาดประเภทนี้

ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ตามปากแม่น้ำสำคัญ และมีเส้นทางเชื่อมต่อกับตลาดบกที่สามารถรับซื้อสินค้าต่าง ๆ นำไปแปรรูปเป็นสินค้าอุตสาหกรรม อาทิ ย่านคนจีนทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองพระนครศรีอยุธยาจะรับเหล็กที่มาจากทางเหนือ เช่น เมืองตาก เมืองเพชรบูรณ์ เพื่อนำมาถลุงและผลิตเป็นเครื่องใช้หรือเป็นสินค้าสำเร็จรูปต่อไป จากงานวิจัยของ ปรีดา ชลาลัย (2512) “คำให้การของขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” ได้ให้ภาพของพ่อค้าต่างเมืองที่ล่องเรือมาค้าขายสินค้าในตลาดไม่ประจำหรือตลาดน้ำตามฤดูกาลดังนี้พ่อค้าแม่ค้าชาวเมืองอ่างทอง ลพบุรี อินทร์บุรี พรหมบุรี สิงห์บุรี สรรคบุรี สุพรรณบุรี นำข้าวเปลือกบรรทุกเรือมาจอดขายบริเวณวัดสมอ วัดขุนนวัดขนาน สะท้อนให้ชาวพื้นเมืองอยุธยาและชาวจีนที่อาศัยอยู่แถบนี้ ตั้งโรงสีซ้อมข้าวด้วยครกกระเดื่องเพื่อนำไปขายแก่พวกชาวกรุงที่อยู่ในกำแพงเมือง ขณะเดียวกันชาวจีนที่อาศัยบริเวณนี้ได้ตั้งโรงคัมกลั่นสุราขายเมื่อมี สำเภาจากต่างถิ่นเข้ามา

พ่อค้าแม่ค้าจากเมืองตาก เมืองเพชรบูรณ์ บรรทุกสินค้าพวก ครั่ง เหล็กหางกุ้ง เหล็กน้ำพี้ ได้ หวาย น้ำมันยาง ยาสูบ เขาน้ำผึ้ง นำมาขายแถวปากคลองสวนพลูถึงหน้าวัดพนัญเชิง อันเป็นที่อยู่อาศัยของชาวจีนจำนวนมากซึ่งยึดอาชีพตั้งโรงกลั่นสุรา และเลี้ยงสุกรเป็นส่วนใหญ่

พ่อค้าจากทางใต้เป็นพ่อค้าจีน แขกจาม นำน้ำตาลทราย น้ำตาลกรวด สาเหตุเม็ดเล็ก สาเหตุเม็ดใหญ่ กำมะถัน จันทน์แดง หวาย มาจอดขายบริเวณตลาดน้ำบางกะจะซึ่งบริเวณนี้มีแพของพวกลูกค้าที่เป็นคนไทยพื้นเมือง จีน แขกเทศ แขกจาม มารอรับสินค้าจากทางใต้

สินค้าต่าง ๆ ที่พ่อค้าแม่ค้าจากหัวเมืองทั้งปวงนำมาค้าขาย มักเป็นสินค้าประเภทของป่า จะมีเพียงพ่อค้าจีนและแขกจามเท่านั้นที่ค้าขายสินค้าสำเร็จรูป เช่น น้ำตาลทราย น้ำตาลกรวด สาเหตุเม็ดเล็ก และเป็นที่สังเกตว่าพ่อค้าแม่ค้าเหล่านี้ล้วนเป็นผู้คนที่มาจากต่างถิ่น และต้องเรือมาตามลำน้ำทั้งสิ้น

ที่น่าสนใจอีกประการคือ พ่อค้า-แม่ค้าที่มาค้าขายตามฤดูกาลนี้จะมากันช่วงฤดูน้ำหลาก โดยต้องเรือมาตามน้ำ ดังจะเห็นจากพ่อค้าแม่ค้าจากเมืองเหนือได้นำของป่าบรรทุกเรือล่องตามน้ำลพบุรี แม่น้ำป่าสัก มาจอดเรียงรายอยู่ตามปากแม่น้ำที่ซึ่งผู้คนรวมตัวกันเพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า อาทิ บริเวณปากคลองข้าวสาร คลองบ้านบาตรวัดพิชัย ปากคลองสวนพลู ปากคลองละคอนไชย (คลองตะเคียน) เป็นต้น

ตลาดบกไม่ประจำ หรือตลาดบกตามฤดูกาล รูปแบบของตลาดประเภทนี้มีลักษณะคล้ายตลาดน้ำทั้งเรื่องกำหนดวัน สินค้า พ่อค้าแม่ค้า เพียงแต่เปลี่ยนทำเลการค้าจากเดิมขายกันในท้องน้ำก็มาเปิดขายกันบนบก กล่าวคือเมื่อถึงฤดูเดือนสามเดือนสี่ซึ่งเป็นฤดูน้ำหลาก บรรดาพ่อค้าแม่ค้าจากหัวเมืองต่าง ๆ ได้นำสินค้าบรรทุกเกวียน เช่น พ่อค้าจากเมืองนครราชสีมา เมืองพระตะบอง นำสินค้าประเภท น้ำรัก ขี้ผึ้ง ปีกนก ผ้าสายบัว ผ้าตาราง หนังสือสัตว์ เนื้อสัตว์ เอ็นเนื้อ เนื้อแผ่น ครั่ง ไหม กำยาน ดีบุก ลูกแร่ ลูกกระวาน และของป่าต่าง ๆ มาขายที่บ้านศาลาท่าเกวียน (ปริดา ศรีชลาศัย, 2512, หน้า 21-26)

สมัยรัตนโกสินทร์

สันต์ ทโกมลบุตร (2502 อ้างถึงใน ปริดา ศรีชลาศัย, 2512, หน้า 17) ได้เขียนในเล่าเรื่องกรุงสยามของมงแต็ร์ ปาลเลกัวซ์ ว่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ร.1-ร.3) เป็นช่วงการก่อสร้างเมืองใหม่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงข้ามราชธานีกรุงธนบุรี โดยเลียนแบบความเจริญรุ่งเรืองของอยุธยา ทั้งด้านโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ การตั้งถิ่นฐานของคนในกรุงเทพฯ รวมทั้งรูปแบบการค้าในลักษณะตลาดประจำและตลาดไม่ประจำ ที่เกี่ยวข้องกับวิธีการดำเนินชีวิตของประชาชนในสมัยนี้ไม่ได้ต่างจากสมัยอยุธยาและสมัยธนบุรีมากนัก กล่าวคือตั้งอยู่ริมแม่น้ำ

ลำคลอง อันเป็นเส้นทางคมนาคมหลักของเมือง ดังปรากฏในหนังสือเล่าเรื่องกรุงสยามของ มงเซเมอว์ ปาลเลกัวซซ์ “ราชอาณาจักรสยามน่าจะเป็นประเทศแห่งการค้าโดยธรรมชาติ ลำคลองแม่น้ำเป็นเส้นทางสัญจรของเรืออันมากสับสน ซึ่งนำสินค้ามาถ่ายในร้านค้าหรือคลังสินค้าในพระนคร ภายในประเทศการค้ามักดำเนินไปด้วยการแลกเปลี่ยนสินค้ากันเป็นส่วนใหญ่”

ภาพรวมของตลาดยุคนี้จึงมีความหลากหลายใกล้เคียงกับสมัยกรุงศรีอยุธยา คือมีตลาดน้ำที่แยกเป็นตลาดน้ำคงที่กับตลาดน้ำตามฤดูกาล และตลาดบกที่แยกเป็นตลาดบกคงที่ตลาดบกตามฤดูกาล โดยส่วนใหญ่ตลาดเหล่านี้จะอยู่บริเวณที่มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่น สินค้าที่นำมาจำหน่ายก็จะเป็นสินค้าป่าและสินค้าเกษตรกรรม

สมัยนี้ตลาดน้ำยังคงมีความสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนมากกว่าตลาดบก เช่นเดียวกับสมัยอยุธยา ผลคือเกิดตลาดน้ำขึ้นมากมายตามริมแม่น้ำลำคลอง เช่น ตลาดน้ำคลองตลาด ตลาดน้ำบางกอกน้อย ตลาดน้ำวัดทอง ตลาดน้ำท่าเตียน ตลาดน้ำปากคลองตลาด และตลาดน้ำคลองมหานาค ซึ่งเหล่านี้ล้วนเป็นตลาดน้ำคงที่หรือตลาดประจำดำเนินงานของ สุนทรภู่ในนิราศพระแท่นดงรัง นิราศภูเขาทอง นิราศเกาะจาน นิราศกลาง และนิราศนครปฐมที่ได้เอ่ยถึงตลาดลักษณะดังกล่าวไว้ค่อนข้างชัดเจนว่า

อรุณรุ่งเรืองแสงกระจ่าง

เข้าคลองบางกอกน้อยละห้อยหา

ดูชาวแพแซ่ซ้องขนของขาย

ที่พายขึ้นล่องนั้นเป็นของสวน

ทั้งเรือท่นเรือทอดจอดเป็นพรวน

ตลาดล้วนจ้านจัดออกอัดแอ

ทั้งสองแถวแจวไปมิใคร่ตลอด

ต้องเลี้ยวลอดหลักัดฉวัดเฉว

ทั้งไทยจีนฝั่งแซกแปลกแปลกแล

พวกชาวแพสารพัดจะบรรจง (ชัย เรื่องศิลป์,

2515, หน้า 166-168)

สำหรับตลาดบกแม้จะไม่ได้ได้รับความสนใจจากพ่อค้าแม่ค้า ประชาชนผู้มาใช้บริการเท่าตลาดน้ำ แต่ยังคงปรากฏบทบาทบ้างตามทำนองสำคัญ ๆ ในฐานะเป็นแหล่งรับซื้อสินค้าระหว่างผู้ผลิตและผู้ขายที่ได้รับความนิยมได้แก่ท่าปากคลองตลาด ท่าเตียน ท่าวัดโพธิ์ ท่าขุนนาง ท่าช้าง วังหลวง ท่าหน้าโรงไหม ท่าพระอาทิตย์และท่าพระจันทร์ ทั้งนี้เพราะการบรรทุกสินค้าเข้ามาในเขตพระนครไม่สะดวกเท่าการขนส่งทางน้ำ ตลาดบกที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้จึงมีขนาดเล็ก และมีสินค้าจำหน่ายน้อย (ชัย เรื่องศิลป์, 2515, หน้า 298)

อย่างไรก็ตามต่อมาได้ปรากฏตลาดบกขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นตลาดขายสินค้าต่างเมืองซึ่งส่วนใหญ่อยู่ย่านชุมชนชาวจีนซึ่งตั้งรกรากมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ลักษณะตลาดการค้าประเภทนี้ชาวต่างชาติเรียกว่า บาซาร์ (Bazaar) ที่ปรากฏในหลักในหลักฐานของครอว์ฟอร์ดนั้นมีอยู่แห่งเดียว

คือ ตลาดสำเพ็ง ซึ่งย่านนี้ได้รวมตลาดการค้ารูปแบบเดียวกันไว้ เช่น ตลาดสะพานหัน ตลาดเก่า ตลาดน้อย สินค้าที่นำมาจำหน่ายส่วนใหญ่มาจากเมืองจีน

นอกจากนี้ย่านดังกล่าว ยังเป็นแหล่งซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าต่างประเทศด้วย เช่น พระพุทธรูป เครื่องสักการะ เครื่องทองเหลือง น้ำอบ น้ำหอม หมากพลู บุหรี่ ฯลฯ ซึ่งต่อมาได้ปรากฏว่าอาณานิคมบริเวณนี้ มีร้านค้าของชาวอินเดียป็นอยู่ในหมู่บ้านค้าของชาวจีนด้วย โดยเฉพาะบริเวณวัดเกาะและในเขตกำแพงพระนครจากประตูสะพานหันเข้ามา ขณะเดียวกันย่านนี้ก็ทำหน้าที่เป็นแหล่งส่งออกของประเทศด้วย สินค้าออกที่สำคัญ ๆ ได้แก่ ไม้ครั่ง แก่นไม้ หนังสือตัวเขาสัตว์ แร่ดีบุก ฯลฯ ดังนั้นตามริมแม่น้ำลำคลองพ่อค้าแม่ค้าจึงสร้างโกดังไว้สำหรับเก็บสินค้าของตน

ส่วนตลาดการค้าไม่ประจำ หรือตลาดน้ำตามฤดูกาลช่วงนี้ ยังคงปรากฏตามปากแม่น้ำสำคัญ ๆ อันเป็นแหล่งรวมของพ่อค้าแม่ค้าที่มาจากต่างเมืองรวมถึงพ่อค้าชาวต่างชาติที่นำสินค้าล่องเรือมาตามแม่น้ำ ทั้งมาจากทางเหนือ ทางใต้ ชายทะเล เพื่อสินค้าซึ่งเป็นผลผลิตของแต่ละเมืองมาจำหน่ายให้กับราษฎร โดยเฉพาะฤดูน้ำหลากนั้นจะพบว่ามีเรือสินค้าทั้งชาวไทย และชาวต่างชาติเข้ามาจอดขายสินค้าเป็นจำนวนมาก

รูปแบบของตลาดการค้าเริ่มเปลี่ยนไป ภายหลังที่ประเทศไทยได้ลงนามในสนธิสัญญาเบาริ่ง พ.ศ. 2398 ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจในประเทศไทยทั้งนี้จากผลของสนธิสัญญาดังกล่าว ทำให้ไทยต้องยกเลิกระบบการค้าผูกขาดโดยพระคลังสินค้าซึ่งส่งผลให้พ่อค้าต่างชาติรวมถึงประชาชนมีเสรีภาพในการค้าขายมากขึ้น กล่าวคือจากที่เคยผลิตเพียงเพื่อเลี้ยงชีพเมื่ออดีตนั้นบรรดาพ่อค้าแม่ค้าเริ่มที่จะผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงสนับสนุนการค้าด้วยการพระราชทานพื้นที่ให้กับชาวต่างประเทศตั้งห้างค้าขาย พร้อมทำการขยายตัวเมืองออกไปโดยเริ่มจากขยายเส้นทางคมนาคมด้วยการขุดคลอง ตัดถนน ทำให้ศูนย์กลางการค้าขายเริ่มย้ายจากเรือแพริมแม่น้ำลำคลองขึ้นมาอยู่บริเวณริมถนน ซึ่งสร้างตึกแถวสองฟากถนนเป็นห้างร้าน มีการสร้างโกดังเก็บสินค้า เนื่องจากมีชาวยุโรปเข้ามาดำเนินธุรกิจประกอบการค้าขายทั้งขายปลีก ขายส่ง และเป็นตัวแทนจำหน่ายสินค้าจำนวนมาก ทั้งนี้การค้าปลีกของชาวต่างชาติ เช่น จีน เริ่มขยายตัวเป็นธุรกิจการค้าใหญ่ขึ้น มีทั้งการส่งสินค้าเข้าส่งสินค้าออก เป็นตัวแทนจำหน่ายขายส่งและขายปลีกสินค้าทั่วไป อาทิ สุรา ยารักษาโรครวมทั้งธุรกิจการค้าข้าว โรงสีข้าว และโรงเลื่อย

นอกจากนั้นยังมีธุรกิจการค้าที่ลงทุนโดยชาวไทย ได้แก่ ห้างสิทธิพันธ์ ที่ตั้งอยู่บนถนนเฟื่องนครซึ่งรับตกแต่งบ้านเรือนพร้อมขายของเป็นที่นิยมในหมู่เจ้านาย และขุนนาง ขณะที่ห้างสันตโฆชน์ดำเนินกิจการด้านแปรรูปผลไม้เป็นอาหารกระป๋อง และอาหารแห้ง (กาญจนา นาคพันธ์, 2524, หน้า 13-20)

นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้มาานั้น ทำให้เกิดการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกขึ้นประการหนึ่ง คือ มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นทั้งในและนอกเขตพระนคร เช่น ถนนราชดำเนิน ถนนสามเสน ถนนเขาวราช ถนนราชวงศ์ (กาญจนา นาคพันธ์, 2524, หน้า 32-34) ทำให้เกิดเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนครั้งใหญ่ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม กล่าวคือการตัดถนนทำให้เกิดการพัฒนาชุมชนใหม่ วิถีชีวิตของผู้คนซึ่งเคยผูกพันกับแม่น้ำ ลำคลอง อันเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลักได้เปลี่ยนมาเป็นวิถีชีวิตที่ผูกพันกับถนนสายใหม่ที่สร้างขึ้น เกิดแหล่งชุมชนใหม่ ๆ และเกิดตลาดใหม่ขึ้นตามชุมชนนั้นด้วย อาทิ ตลาดท่าเตียน ตลาดบางลำพู และตลาดบางรัก โดยเฉพาะตามแนวถนนที่มีชุมชนอาศัยอยู่หนาแน่นนั้น ได้มีร้านค้าขนาดเล็กเกิดขึ้นมากมาย ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นย่านค้าขนาดใหญ่ ที่มีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนขณะนั้นก็คือ ย่านการค้าเขาวราช สีลม บางลำพู บำรุงเมือง เพ็ญนคร พาหุรัด เจริญกรุง (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534, หน้า 253-255)

นอกจากมีย่านการค้าใหม่ของชาวจีนเกิดขึ้นแล้ว เวลาเดียวกันได้มีย่านการค้าใหม่ของชาติตะวันตกเข้ามาด้วย ซึ่งเป็นผลจากการรับเอาวัฒนธรรมชาติตะวันตกเข้ามา ที่สำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยขณะนั้น คือย่านการค้าสี่พระยาที่ตั้งอยู่นอกพระนครในเขตพระนครนั้น ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ริมถนนสายสำคัญ ๆ อาทิ ถนนมหาศไทย ถนนตะนาว ถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง ถนนเพ็ญนคร โดยสินค้าที่นำมาจำหน่ายนั้นประกอบไปด้วยเครื่องประดับเพชรพลอย เครื่องประดับบ้าน เครื่องแก้ว เครื่องถ้วยชาม เสื้อผ้า เครื่องจักร เครื่องไฟฟ้าต่าง ๆ ซึ่งเจ้าของกิจการส่วนใหญ่เป็นชาวอังกฤษและชาวอเมริกัน

ตลาดการค้าเริ่มพัฒนาเป็นแบบตะวันตกชัดเจนมากขึ้น ในปลายสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อได้เกิดชนชั้นกลางที่มีแนวคิดสมัยใหม่ขึ้น ซึ่งกลุ่มคนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ และเห็นการเปลี่ยนแปลงของชาติในยุโรปหลายด้าน (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534, หน้า 276-277) จึงคิดนำความเจริญนั้นกลับมาพัฒนาประเทศไทย ทั้งนี้ความพยายามปรับเปลี่ยนรูปแบบตลาดการค้าดังกล่าว เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยที่เริ่มพัฒนาสู่ความเป็นสากลโดยเฉพาะพฤติกรรมการบริโภค ซึ่งประชาชนได้ให้นิยามสินค้าจากตะวันตกมากขึ้น

ขณะที่ตลาดหรือย่านการค้าซึ่งเดิมกระจุกตัวอยู่ในเขตพระนคร และพื้นที่ข้างเคียงก็ได้ขยายไปตามแนวถนนตัดใหม่สายต่าง ๆ โดยรอบกำแพงเมือง ส่วนย่านถนนบำรุงเมือง และถนนเพ็ญนคร ได้มีบทบาทลดลง เนื่องจากศูนย์กลางพาณิชย์กรรมเริ่มเคลื่อนตัวจากศูนย์กลางเมืองเก่าสู่ศูนย์กลางเมืองใหม่ พ่อค้า-แม่ค้าที่ค้าขายในย่านการค้าดังกล่าวก็เปลี่ยนพฤติกรรมโดยรวมตัวกัน

ไปค้าในห้างร้านที่มีขนาดใหญ่ขึ้น ที่เรียกว่าดีพาร์ตเมนต์สโตร์ (Departmentstore) เช่นห้างบี.กริม แอน โก ห้างในดิงเกิล ซึ่งรูปแบบการค้าในลักษณะนี้มีการขยายตัวต่อเนื่องตลอดมา กระทั่งปลายสมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้กลายเป็นห้างร้านที่มีขนาดใหญ่ และอยู่ในความสนใจของประชาชน กรุงเทพมหานครและปริมณฑลขามัน อาทิ ห้างคาร์เธย์ ซึ่ง ตั้งอยู่ระหว่าง 3 ย่านการค้าใหญ่ คือ ย่านเยาวราช ย่านราชวงศ์ และย่านสำเพ็ง (ส. พลายน้อย, 2503, หน้า 92-185)

ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลรัฐบาลพยายามรณรงค์เรื่องไทยนิยมทางเศรษฐกิจเน้นความรู้สึกาตินิยมมากขึ้น โดยเฉพาะช่วงเวลาที่ไทยประกาศเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นทำให้บทบาทของพ่อค้าชาวจีนถูกจำกัด มีย่านการค้าเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากบริเวณสองข้างถนนราชดำเนินกลาง (ส. พลายน้อย, 2503, หน้า 92) แต่ก็ไม่ได้ได้รับความนิยมเท่ากับห้างร้านของคนจีนในย่านดังกล่าว ภาวะการขาดแคลนสินค้ายามสงครามกลับทำให้พ่อค้าจีนบางกลุ่มร่ำรวยมากขึ้นจากการค้าในตลาดมืด และการร่วมมือค้าขายกับญี่ปุ่น พร้อมกันนั้นรูปแบบของร้านค้า ก็เริ่มการปรับโฉมหน้าใหม่ โดยเฉพาะร้านของจีนจะทำการเปลี่ยนชื่อร้านจากภาษาจีนมาเป็นภาษาไทยเพื่อความสะดวกในการดำเนินการค้า

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ความต้องการสินค้าอุปโภคที่จำเป็นทำให้กิจการการค้าปลีกเจริญยิ่งขึ้น ธุรกิจการค้าปลีกขนาดเล็กเริ่มพัฒนาเป็นการค้าปลีกขนาดใหญ่ โดยเริ่มในพื้นที่ขนาดเล็กอาศัยการจัดแสดงสินค้าที่เป็นระเบียบเพื่อจูงใจลูกค้า กิจการค้าปลีกที่มีชื่อเสียงเป็นที่นิยมของประชาชนในยุคนี้ ได้แก่ ห้างได้ฟ้า ห้างแมวดำ ในย่านเยาวราช (พูนเกษตร จันทกานนท์, ม.ป.ป., หน้า 60-75)

จากนั้นความเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ มีผลทำให้การภาพรวมตลาดการค้า พฤติกรรมการกินอยู่ของผู้คนเปลี่ยนไป รูปแบบตลาดนัด หรือตลาดไม่ประจำที่มีมาแต่อดีตได้พัฒนาไปด้วยทั้งนี้จากเรือเร่ตามแม่น้ำลำคลอง หาบเร่แผงลอยริมถนน ก็เกิดการรวมตัวเป็นแผงสินค้านานาชนิดภายใต้หลังคาเดียวกันและคงมีบทบาทต่อสังคมไม่เสื่อมคลาย

ลักษณะการเกิดตลาดนัด

สาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดตลาดนัดมีหลายประการ เช่น ปริมาณความต้องการรวมของผู้บริโภคมีมาก การเพิ่มกำไรกับการค้าขายของพ่อค้า ลักษณะทางกายภาพและสังคมของพื้นที่เป็นต้น เมื่อมีการก่อตั้งตลาดนัดขึ้น ทำให้เกษตรกรได้รับความสะดวกในการใช้เป็นแหล่งซื้อและขายผลิตผลทั้งภายในและระหว่างท้องถิ่น ซึ่งมีบทบาทต่อสภาพสังคมและเศรษฐกิจมาก

ตลาดนัดเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น โดยทั่วไปในสังคมเกษตรกรรมจำนวนผู้บริโภคที่จะสนับสนุนการค้าขายมีน้อยเกินไป และมีอำนาจซื้อต่ำ มีระดับของการเคลื่อนย้ายต่ำ เนื่องจากการ

คมนาคม และการขนส่งไม่เพียงพอ จึงทำให้พ่อค้าต้องเคลื่อนที่เพื่อรวบรวมความต้องการให้ได้มาก ในบางบริเวณเกษตรกรไม่มีโอกาสเดินทางบ่อยเนื่องจากต้องใช้เวลาในการผลิต การเดินทางไม่สะดวกเพราะมีระยะทางห่างไกลเกินไป พ่อค้าจึงต้องเดินทางเพื่อนำสินค้าไปให้บริการในแหล่งชุมชนของหมู่บ้าน ความต้องการสินค้าการเกษตรจากบริเวณภายในทวีปเพื่อส่งเป็นสินค้าออกในสมัยอาณานิคม เป็นเหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้การก่อตั้งตลาดนัด เพื่อส่งรวบรวมผลิตผลส่งแหล่งกลางขนาดใหญ่บริเวณชายฝั่งทะเลนอกจากนี้ ในชนบทบางแห่งมีการตั้งถิ่นฐานเบาบางภายในหมู่บ้านไม่มีตลาดลักษณะใดเลยเนื่องจากใช้เป็นเพียงที่อยู่อาศัยเท่านั้น จึงก่อให้เกิดการก่อตัวของศูนย์รวมในบริเวณที่มีโครงข่ายของเส้นทางคมนาคม เช่น บริเวณสามแยกหรือสี่แยก โดยเริ่มจากการเป็นแหล่งค้าขายชั่วคราวขึ้น ก่อนที่จะพัฒนาเป็นเขตชุมชน ซึ่งจะมียุทธศาสตร์ในด้าน การเมืองและสังคมต่อไป ริคเดล (Riddell, 1974 อ้างถึงใน กนกพร กระบวนศรี, 2531, หน้า 14)

ในทวีปเอเชีย สติน (Stine, 1962 อ้างถึงใน กนกพร กระบวนศรี, 2531, หน้า 15) พบว่า การเกิดตลาดนัดมีความสัมพันธ์กับทฤษฎีแหล่งกลางในด้านขอบเขตของสินค้าขนาดใหญ่ที่สุด และเล็กที่สุด สกินเนอร์ (Skinner, 1964, p. 65) ศึกษาพบว่าลักษณะทางกายภาพ และเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกษตรกรไม่สามารถเดินทางได้บ่อย การเดินทางไม่สะดวก และต้องใช้เวลาในการเกษตร พ่อค้านำสินค้าไปจำหน่ายหมุนเวียนในแต่ละพื้นที่ บางบริเวณมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมโดยเฉพาะใกล้เขตเมือง และแหล่งตั้งถิ่นฐานสำคัญ ตลาดนัดมีการเปลี่ยนแปลงในด้านขนาด โดยตลาดนัดขนาดใหญ่จะลดจำนวนลง ซึ่งตรงข้ามกับตลาดนัดขนาดเล็กจะเพิ่มจำนวนขึ้น เพราะการเดินทางเพื่อใช้บริการจากเขตเมืองสะดวก ดังนั้นตลาดนัดที่มีขนาดเล็กจึงให้บริการเฉพาะสินค้าที่อันดับต่ำเท่านั้น และอาจให้บริการได้บ่อยครั้งในแต่ละรอบจนกระทั่งเปลี่ยนเป็นตลาดถาวรในที่สุด

ลักษณะการแลกเปลี่ยน

ลักษณะการแลกเปลี่ยนในตลาดนัดแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ การแลกเปลี่ยนภายในท้องถิ่นจากการศึกษาของ สก็อต (Scott, 1972 อ้างถึงใน กนกพร กระบวนศรี, 2531, หน้า 14) ในประเทศไนจีเรียระบุว่ามีการแลกเปลี่ยน 2 ประเภท

1. การแลกเปลี่ยนภายในหมู่บ้าน (Horizontal Exchange) สินค้าที่จำหน่ายมีราคาต่ำและกำไรมีน้อย สินค้าเป็นสินค้าการเกษตรซึ่งมีโอกาสเน่าเสียง่าย ดังนั้นพ่อค้าจึงต้องพยายามจำหน่ายให้หมดโดยเร็ว การแลกเปลี่ยนเป็นแบบง่าย ๆ พ่อค้าเป็นคนในท้องถิ่น และเป็นเกษตรกรซึ่งต้องค้าขายเป็นบางครั้งคราว

2. การแลกเปลี่ยนระหว่างท้องถิ่น (Vertical Exchange) พ่อค้าเร่ หรือ พ่อค้าอาชีพนำ

สินค้าในท้องถิ่นไปจำหน่ายยังท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกล เนื่องจากเกษตรกรไม่นิยมเดินทางไกลมากกว่า 8 กิโลเมตร นอกจากนี้ยังมีพ่อค้าจากท้องถิ่นอื่น ๆ นำสินค้ามาจำหน่ายภายในหมู่บ้านโดยทั่วไป พ่อค้ามีการลงทุนสูง หรือมีร้านค้าประจำภายในเมือง

ลำดับศักดิ์ของตลาดนัด

การจัดลำดับศักดิ์ของตลาดนัดมีเกณฑ์ในการพิจารณาหลายประการ เช่น หน้าที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจ ประเภทของสินค้า จำนวนผู้บริโภค และช่วงเวลาในการค้าขายทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมในแต่ละบริเวณ เช่น ในการศึกษาของ ไมค์เซล (Mikesell, 1958 อ้างถึงใน กนกพร กระบวนศรี, 2531, หน้า 16) ทางเหนือของประเทศโมร็อกโกโดยใช้หน้าที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นเกณฑ์ สามารถแบ่งได้เป็น 2 ลำดับศักดิ์ คือ

1. ตลาดท้องถิ่น (The Local Suq) เป็นตลาดขนาดเล็ก และมีบทบาทหน้าที่เป็นเพียงแหล่งกระจายผลผลิตทางการเกษตร ผู้บริโภคที่สำคัญที่สำคัญ คือ เกษตรกรซึ่งมีจำนวนระหว่าง 200-300 คน ที่เดินทางไปใช้บริการจัดซื้อสินค้าแปรรูปจากเมืองภายหลังที่นำผลผลิตไปจำหน่ายแล้วระยะทางโดยเฉลี่ยในการเดินทางไปใช้บริการน้อยกว่า 19 กิโลเมตร

2. ตลาดภูมิภาค (The Regional Suq) เป็นตลาดขนาดใหญ่ ด้วยเหตุนี้จึงมีบทบาทหน้าที่เพิ่มขึ้นเนื่องจากจัดเป็นแหล่งรับ และกระจายผลผลิตทางการเกษตร และหัตถกรรมรวมทั้งเป็นศูนย์กลางจำหน่ายสินค้าแปรรูปจากท้องถิ่นอื่น ๆ เพราะมีทำเลที่ตั้งที่เหมาะสม คืออยู่ใกล้ชายแดน หรือแหล่งผลิตสำคัญ ผู้บริโภคจึงมีหลายประเภททั้งเกษตรกรและอาชีพอื่น ๆ โดยมีจำนวนมากกว่า 300 คนขึ้นไป และมีระยะทางในการเดินทางระหว่าง 19-32 กิโลเมตรต่อนัด

สำหรับการศึกษาของ สกินเนอร์ (Skinner, 1964 อ้างถึงใน กนกพร กระบวนศรี, 2531, หน้า 16) ในประเทศจีนนั้นใช้หน้าที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจ และประเภทของสินค้าเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาประกอบ ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 4 ลำดับศักดิ์ คือ

1. ตลาดย่อยหรือตลาดผักสด (The Minor Markets or Green Vegetable Markets) เป็นตลาดที่มีการซื้อขายสินค้าที่ผลิตภายในท้องถิ่นเพราะไม่มีการบริการหรือการขนส่งออกจากท้องถิ่น สินค้าเป็นประเภททางการเกษตร พ่อค้า และผู้บริโภคส่วนมากเป็นเกษตรกรในท้องถิ่นนั้น ๆ

2. ตลาดมาตรฐาน (The Standard Markets) เป็นตลาดที่พบโดยทั่วไป และมีการแลกเปลี่ยนสินค้าภายในท้องถิ่น และบริเวณใกล้เคียง เพราะพ่อค้านำสินค้าทั้งสินค้าทางเกษตร และหัตถกรรมไปจำหน่ายยังตลาดนัดลำดับศักดิ์ใหญ่กว่าด้วย นอกจากนี้ยังมีหน้าที่บริการสิ่งอื่น ๆ ให้แก่ผู้บริโภค เช่น กิจกรรมทางด้านศาสนา นันทนาการ บริการรับซ่อมอุปกรณ์ และการกู้ยืมเงิน เป็นต้น บางครั้งผู้บริโภคจะเป็นบุคคลจากท้องถิ่นอื่น ๆ ด้วย

3. ตลาดระหว่างกลาง (The Intermediate Markets) เป็นแหล่งซื้อขายและแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างท้องถิ่นควบคู่กับการให้บริการอื่น ๆ เพิ่มเติมจากตลาดมาตรฐาน เช่น เป็นแหล่งจัดทางให้กับประชากรในท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งทำให้มีบทบาทหน้าที่เพิ่มมากขึ้นรวมทั้งมีขนาดใหญ่กว่าตลาดมาตรฐาน

4. ตลาดกลาง (The Central Markets) เป็นตลาดที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในชนบทปกติมีทำเลที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่มีการคมนาคม และการขนส่งสะดวกทำหน้าที่เป็นแหล่งขายส่งสำคัญโดยรับซื้อสินค้าทางการเกษตรและส่งไปจำหน่ายยังตลาดนัดลำดับศักดิ์รองลงไป หรือ ตลาดภูมิภาค (The Regional Markets) ซึ่งเป็นตลาดในเขตชุมชนเมืองที่มีขนาดใหญ่มาก และทำหน้าที่เป็นแหล่งรวบรวมผลผลิตทางการเกษตรจากเขตรอบนอกที่สำคัญมาก

สำหรับการศึกษาของ แมคคิม (McKim, 1972 อ้างถึงใน กนกพร กระบวนศรี, 2531, หน้า 17) ในประเทศกานา ซึ่งมีลักษณะการจัดลำดับศักดิ์คล้ายกับของ สกินเนอร์ นั้นใช้หน้าที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจ ประเภทของสินค้า และจำนวนผู้บริโภคเป็นเกณฑ์ โดยแบ่งได้เป็น 5 ลำดับศักดิ์คือ

1. ตลาดย่อย (The Minor Markets) ทำหน้าที่เป็นแหล่งแลกเปลี่ยนสินค้าภายในท้องถิ่นและท้องถิ่นใกล้เคียง สินค้าจึงเป็นผลผลิตทางการเกษตร มีผู้บริโภคน้อยกว่า 300 คน เนื่องจากเป็นตลาดที่มีขนาดเล็กที่สุด ระบบการจัดการจึงมีลักษณะเป็นรูปแบบที่ไม่แน่นอนเหมือนกับตลาดในลำดับศักดิ์ที่สูงขึ้น

2. ตลาดมาตรฐาน (The Standard Markets) ทำหน้าที่เป็นแหล่งรับสินค้าแปรรูปจากท้องถิ่นอื่น ๆ และกระจายผลผลิตทางการเกษตรไปสู่ท้องถิ่นที่ห่างไกล ด้วยเหตุนี้จึงมีลักษณะเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างท้องถิ่นเพิ่มขึ้น สินค้ามีทั้งสินค้าทางการเกษตร หัตถกรรม และสินค้าแปรรูป มีผู้บริโภคไปใช้บริการเพิ่มขึ้นระหว่าง 300-1,000 คน

3. ตลาดระหว่างกลาง (The Intermediate Markets) ตลาดลักษณะนี้ทำหน้าที่เป็นแหล่งซื้อขายแลกเปลี่ยนระหว่างท้องถิ่นที่สำคัญ มีลักษณะการค้าขายสินค้าแบบขายปลีกทั้งผลผลิตทางการเกษตรและสินค้าสำเร็จรูปจากโรงงาน นอกจากนี้ยังทำหน้าที่เป็นแหล่งร่วมกิจกรรมของประชากรในท้องถิ่นอีกประการหนึ่งด้วย ผู้บริโภคที่ใช้บริการอยู่ระหว่าง 1,000-2,500 คน

4. ตลาดกลาง (The Central Markets) ทำหน้าที่เป็นแหล่งรวบรวมสินค้าส่งไปจำหน่ายยังตลาดนัดลำดับศักดิ์รองลงไปทั้งสินค้าการเกษตร และสินค้าแปรรูป อาจกล่าวได้ว่าเป็นศูนย์กลางการขายส่งที่สำคัญ เนื่องจากโดยปกติจะมีทำเลที่ตั้งในบริเวณเขตชุมชนทางคมนาคมซึ่งทำให้ได้รับความสะดวกในการเดิน และการขนส่งอย่างมาก ผู้บริโภคมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น คืออยู่ระหว่าง 2,500-5,000 คน

5. ตลาดภูมิภาค (The Regional Markets) เป็นศูนย์กลางการขายส่งสินค้าแปรรูปจากทุกแห่งในประเทศ ส่วนมากมีทำเลที่ตั้งในเขตเมืองซึ่งเป็นบริเวณที่มีความสะดวกในการติดต่อการนัดพบมีทุกวันทั้งเวลาเช้า และเย็นเพื่อให้บริการแก่ผู้บริโภคที่อยู่ในขอบเขตบริการได้อย่างดีทั้งนี้ เพราะมีจำนวนผู้บริโภคจำนวนมากที่ไปรับบริการ คือ มีมากกว่า 5,000 คนขึ้นไป

ในการศึกษาของ สก็อต (Scott, 1972 อ้างถึงใน กนกพร กระบวนศรี, 2531, หน้า 18) ในประเทศไนจีเรียเน้นใช้ประเภทของสินค้า และลักษณะการแลกเปลี่ยนเป็นเกณฑ์ในการจัดลำดับศักดิ์ของตลาดนัด โดยแบ่งได้เป็น 5 ลำดับศักดิ์ คือ

1. ตลาดตามริมทางเดินในหมู่บ้าน (The Village and Roadside Markets) เป็นตลาดที่มีขนาดเล็กมาก และมีทำเลที่ตั้งบริเวณทางแยกภายในหมู่บ้าน การนัดพบไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้บริโภค สินค้าเป็นประเภทอาหาร ผัก ผลไม้ และสินค้าจำเป็นอื่น ๆ ลักษณะการแลกเปลี่ยนเป็นระบบภายในท้องถิ่น

2. ตลาดนัดเย็นทุกสัปดาห์ (The Weekly Evening Markets) เป็นตลาดที่มีขนาดใหญ่ และตั้งในเขตที่มีความสะดวกในการเดินทางมากขึ้น มีการนัดพบระหว่าง 18.00 น.-23.00 น. เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้บริโภคที่ว่างจากงานประจำสามารถใช้บริการได้ดี การนัดพบในแต่ละสัปดาห์อาจมากกว่า 1 ครั้ง ทั้งนี้เพราะมีการจัดสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับพ่อค้าเป็นอย่างดี และเป็นการเลี่ยงการแข่งขันกับตลาดที่ให้บริการในเวลากลางวัน สินค้าเป็นประเภทอาหารพื้นบ้าน เช่น กล้วยอาหาร เนื้อ และอาหารแห้งอื่นๆ ลักษณะการแลกเปลี่ยนยังคงเป็นระบบภายในท้องถิ่น

3. ตลาดนัด 2 วันต่อสัปดาห์ (The Two-Day Markets) ส่วนมากพบในหมู่บ้านที่มีขนาดใหญ่ ตลาดระบบนี้จะมีตลาดใหญ่แห่งหนึ่ง และตลาดเล็กอีกแห่งหนึ่งให้บริการสลับกัน ซึ่งโดยปกติตลาดในวันศุกร์จะได้รับความนิยมอย่างมากเนื่องจากตลาดแห่งอื่น ๆ หยุดเนื่องจากเหตุผลทางศาสนา และมีการค้าขายแบบส่งเพื่อนำไปจำหน่ายยังตลาดนัดแห่งอื่น ๆ ต่อไป ด้วยเหตุนี้จึงมีลักษณะการแลกเปลี่ยนเป็นระบบระหว่างท้องถิ่น สินค้าเป็นประเภทอาหาร ผัก ผลไม้ และอาหารแห้ง

4. ตลาดนัดรายวันทุกสัปดาห์ (The Weekly Day Markets) เป็นตลาดที่มีความสำคัญที่สุดในชนบท มีการนัดพบระหว่าง 08.00 น.-18.00 น. ลักษณะการค้าขายมีทั้งการขายปลีก และขายส่งทั้งสินค้าทางการเกษตร และสินค้าแปรรูป ลักษณะของการแลกเปลี่ยนเป็นระบบผสมผสานทั้งภายในท้องถิ่นและระหว่างท้องถิ่น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประเภทของสินค้าที่จำหน่าย

5. ตลาดนัดประจำวันในเมือง หรือ ตลาดนัดประจำท้องถิ่น (The Urban daily Markets) มีทำเลที่ตั้งในบริเวณสำคัญของเมือง เช่น ในเขตศูนย์กลางการคมนาคมซึ่งเคยเป็นแหล่งบัญชาการสมัยอาณานิคม และแหล่งค้าขายของชาวยุโรปมาก่อน ในปัจจุบันเป็นศูนย์กลางค้าขาย และการ

บริการนานาชาติ สินค้าขาย และการบริการนานาชาติ สินค้ามีทั้งจากภายในประเทศ และต่างประเทศมีการนัดพบทุกวันซึ่งเป็นลักษณะของตลาดถาวรทั่ว ๆ ไป

สำหรับ บรอมเลย์ (Bromley, 1975 อ้างถึงใน กนกพร กระบวนศรี, 2531, หน้า 19) ซึ่งศึกษาบริเวณที่สูงของประเทศแควดอร์ ได้ใช้จำนวนร้านค้าเป็นเกณฑ์จากจำนวนตลาดนัดทั้งสิ้น 74 แห่งสามารถแบ่งได้เป็น 4 ลำดับศักดิ์ คือ

1. ตลาดนัดอันดับที่ 1 มีจำนวนร้านค้าระหว่าง 10-99 ร้านซึ่งจัดเป็นตลาดนัดขนาดเล็กที่เล็ก มีจำนวน 39 แห่ง ทำเลที่ตั้งของตลาดนัดนี้จะอยู่ในบริเวณที่ห่างไกล การคมนาคม และการขนส่งไม่สะดวก เนื่องจากถนนส่วนใหญ่มีสภาพไม่ดี และสามารถใช้ได้ดีในระหว่างฤดูแล้ง
2. ตลาดนัดอันดับที่ 2 มีจำนวนร้านค้าระหว่าง 100-999 ร้าน มีจำนวน 23 แห่งซึ่งมีขนาดใหญ่ขึ้นแต่สภาพการคมนาคม และการขนส่งคล้ายคลึงกับตลาดนัดขั้นที่ 1
3. ตลาดนัดอันดับที่ 3 มีจำนวนร้านค้าระหว่าง 1,000-9,999 ร้าน มีจำนวน 10 แห่ง การคมนาคม และการขนส่งไปยังตลาดนัดนี้สะดวกขึ้น
4. ตลาดนัดอันดับที่ 4 ซึ่งเป็นตลาดนัดที่มีขนาดใหญ่ที่สุดนี้ มีจำนวนร้านค้าระหว่าง 10,000-99,999 ร้าน แต่มีจำนวนน้อย คือมีเพียง 2 แห่งเท่านั้น

สินค้าที่จำหน่ายในตลาดนัดดังกล่าวเป็นสินค้านานาชนิดทั้งสินค้าภายในท้องถิ่น และสินค้าแปรรูปจากโรงงาน หรือจากต่างแดน สำหรับตลาดนัดที่มีขนาดใหญ่จะมีสัตว์ประเภท โค-กระบือ สุกร แกะ หรือ แพะ จำหน่ายด้วย

การศึกษาโดยใช้ช่วงเวลาของการค้าขาย เป็นเกณฑ์ในการจัดลำดับศักดิ์ของตลาดนัดมีน้อย เช่น การศึกษาของเกรียงศักดิ์ หลีเจริญ (2519) ในจังหวัดสตูล พบว่าตลาดนัดที่มีขนาดใหญ่มีช่วงเวลาในการค้าขายมากกว่าตลาดนัดที่มีขนาดเล็ก เนื่องจากมีผู้บริโภคจากท้องถิ่นห่างไกลไปใช้บริการมาก แต่อย่างไรก็ตามมีข้อยกเว้นในบางแห่ง ทั้งนี้เพราะความหลากหลายในด้านวัฒนธรรม ประเพณี และระดับความเจริญที่ได้รับจากรัฐบาล

การจัดลำดับศักดิ์ของตลาดนัดทั้งในทวีปแอฟริกา และเอเชียมีลักษณะที่คล้ายคลึง เนื่องจากใช้หน้าที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นเกณฑ์สำหรับการพิจารณาในระยะแรก ซึ่งทำให้สามารถแยกบทบาท และหน้าที่ออกจากตลาดถาวรอื่น ๆ ในชนบทได้อย่างชัดเจน และช่วยให้นักเศรษฐศาสตร์ และนักภูมิศาสตร์ได้ตระหนักในความสำคัญของตลาดนัดที่มีผลต่อเศรษฐกิจระดับท้องถิ่น และระดับชาติในเวลาต่อมาการใช้หน้าที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่เพียงพอสำหรับการพิจารณา จึงได้มีการนำประเภทของสินค้า และลักษณะการแลกเปลี่ยนใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณา จึงได้มีการนำประเภทของสินค้า และลักษณะการแลกเปลี่ยนใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณา

ลำดับศักดิ์ของตลาดนัดด้วยเหตุนี้จึงทำให้นักวิชาการเข้าใจในลักษณะบทบาทและหน้าที่ของตลาดนัดดียิ่งขึ้น

ลักษณะการกระจายของตลาดนัด

การกระจายของตลาดนัดนั้นก่อให้เกิดความสนใจในปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้บริโภค และผู้นำการค้าขายในตลาดนัดภายในพื้นที่นั้น โดยมีปัจจัยต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น ความหนาแน่นของประชากร ลักษณะการเข้าถึง และระยะทางห่างจากเขตเมือง เป็นต้น

ตลาดนัดเป็นแหล่งซื้อขาย และแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งในแต่ละท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้การกระจายของตลาดนัดจึงมีความสำคัญต่อสภาพเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่น การกระจายของตลาดนัดมีความสัมพันธ์กับความหนาแน่นของประชากร ทั้งนี้เพราะความหนาแน่นของประชากรมีผลต่อจำนวนผู้สนับสนุนการค้าขายที่ตลาดนัดอย่างมาก โดยบริเวณที่มีความหนาแน่นของประชากรน้อยมีตลาดนัดให้บริการน้อย จากการศึกษากของ สกินเนอร์ (Skinner, 1964 อ้างถึงใน กนกพร กระบวนศรี, 2531, หน้า 21) พบว่าในบริเวณที่มีประชากรต่ำกว่า 19 คนต่อตารางกิโลเมตร จะมีตลาดนัดให้บริการจำนวนน้อยกว่าบริเวณที่มีประชากร 100 คนต่อตารางกิโลเมตร สำหรับการศึกษากของ ฮอดเดอร์ (Hodder, 1964 อ้างถึงใน กนกพร กระบวนศรี, 2531, หน้า 21) ในเขตไฮรูบาร์แลนด์ทางตะวันตกของประเทศไนจีเรีย พบว่าถ้าบริเวณใดมีความหนาแน่นต่ำกว่า 19 คนต่อตารางกิโลเมตรมีจำนวนตลาดนัดให้บริการเพียงแห่งเดียว หรือ อาจจะไม่มียี่สิบรายเลย แต่ถ้ามีความหนาแน่นของประชากร 19 คน ต่อตารางกิโลเมตรจะมีตลาดนัดให้บริการ 2-3 แห่ง

เส้นทางคมนาคมซึ่งมีอิทธิพลต่อลักษณะการเข้าถึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่มีต่อการกระจายของตลาดนัด ด้วยเหตุนี้ตลาดนัดส่วนมากจึงมีทำเลที่ตั้งติดกับเส้นทางคมนาคม เพราะช่วยให้ทั้งพ่อค้า และผู้บริโภคสามารถเดินทางเข้าถึงตลาดนัดได้สะดวกมากยิ่งขึ้น แมคคิม (McKim, 1972 อ้างถึงใน กนกพร กระบวนศรี, 2531, หน้า 21) พบว่าตลาดนัดลำดับศักดิ์สูงมีการกระจายตามเส้นทางคมนาคมสายหลักส่วนตลาดนัดลำดับศักดิ์ต่ำจะมีการกระจายตามเส้นทางคมนาคมสายรองลงไป นอกจากนี้จากการศึกษากของเกียงศักดิ์ หลีเจริญ พบว่าเส้นทางคมนาคมมีบทบาทต่อการกระจายของตลาดนัดในจังหวัดสตูลเช่นเดียวกัน เพราะตลาดนัดทุกแห่งมีทำเลที่ตั้งอยู่ริมถนนตั้งแต่เริ่มแรก

ระยะทางห่างจากเขตเมืองเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการกระจายของตลาดนัดในบริเวณเช่นกัน เพราะในเขตเมืองซึ่งมีสินค้า และการบริการมากกว่านั้น มีผลต่อตลาดนัดที่อยู่ใกล้ซึ่งทำให้ลดบทบาทและหน้าที่ลง มีขอบเขตบริการน้อยกว่าตลาดนัดที่อยู่ห่างไกล สกินเนอร์ (Skinner, 1964, p. 65) พบว่าตลาดนัดที่ห่างไกลจากเขตเมือง 5 กิโลเมตร มีขอบเขตบริการประมาณ 20 ตาราง

กิโลเมตรส่วนตลาดนัดที่ห่างไกลจากเขตเมืองยังมีอิทธิพลต่อความสำคัญของตลาดนัดด้วยเช่นกัน โดยตลาดนัดที่อยู่ห่างไกลไม่ได้รับอิทธิพลจากเมืองจึงกลายเป็นแหล่งสำคัญที่ให้บริการแก่ผู้บริโภคในเขตท้องถิ่นซึ่งอาจมีการพัฒนาให้เป็นแหล่งที่มีบทบาทต่อการส่งเสริมการพัฒนาทางการเศรษฐกิจระดับท้องถิ่นต่อไป

ระบบการหมุนเวียน

วันนัดพบของตลาดนัดมีความหลากหลายในแต่ละพื้นที่ ในทวีปอเมริกาใต้ เป็นระบบสัปดาห์ละครั้งและเป็นระบบเหลื่อมมาก (Overlapping Cycle) ทั้งนี้ เพราะพ่อค้าอาชีพส่วนใหญ่ค้าขายในตลาดนัดซึ่งอยู่นอกกระบวนการหมุนเวียน 2-3 แห่งในแต่ละรอบซึ่งมีผลก่อให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างรอบต่อรอบขึ้น ไชแมนกี และเวบบอร์ (Symanski & Webber, 1974 อ้างถึงใน สุชาติพิศ ชวนะเวสสกุล, 2540, หน้า 30) ในทวีปแอฟริกากระบวนการหมุนเวียนแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ ระบบสัปดาห์ละครั้ง หรือ 2 สัปดาห์ครั้ง และระบบมากกว่า 1 ครั้ง ต่อสัปดาห์ ในลักษณะแรกพบในเขตแอฟริกาตะวันออก และกลาง เนื่องจากการกำหนดจากฝ่ายบริหารซึ่งพิจารณาจากจำนวนตลาดนัดภายในพื้นที่ สำหรับลักษณะหลังหลังนั้นพบในเขตแอฟริกาตะวันตกซึ่งพิจารณาความเหมาะสมจากประเภทของสินค้าที่จำหน่ายในตลาดนัด สำหรับในทวีปเอเชียเป็นระบบคล้ายกับในทวีปแอฟริกา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะการดำเนินธุรกิจของพ่อค้าในตลาดนัดในแต่ละบริเวณ จากการศึกษานี้ของ สกินเนอร์ (Skinner, 1964, p. 65) ในประเทศจีนพบว่า เป็นระบบมากกว่า 1 ครั้งต่อสัปดาห์ โดยแบ่งเป็น 2 ระบบย่อย คือ

1. ระบบรอบละ 10 วัน (Hsun) พบบริเวณด้านตะวันออกในเขตลุ่มน้ำฮวงโห โดยแบ่งเป็น 2 ระบบ คือ การค้าขาย 3 แห่งใน 1 รอบคือค้าขายในลักษณะ 1-3-6-8, 2-4-7-9, 3-5-8-10 และการค้าขาย 4 แห่งใน 1 รอบ คือ ค้าขายในลักษณะ 1-4-7, 2-5-8, 3-6-9, 4-7-10 ทั้งนี้โดยการพิจารณาความต้องการของผู้บริโภคเป็นเกณฑ์ในวันซึ่งต้องค้าขายในตลาดนัด

2. ระบบรอบละ 12 วัน (Chih) พบบริเวณทางใต้และตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งพบระบบนี้น้อยมาก โดยจัดเป็นการค้าขาย 6 แห่งใน 1 รอบ คือ ค้าขายในลักษณะ 1-7, 2-8, 3-9, 4-10, 5-11, 6-12 แต่ถ้ามีความต้องการของผู้บริโภคมากอาจเปลี่ยนแปลงเป็น 1-4, 7-10, 2-5-8-11, 3-6-9-12

สำหรับบริเวณอื่น ๆ ของทวีปเอเชียเป็นระบบสัปดาห์ละครั้งหรือ 2 สัปดาห์ เช่น ในประเทศไทยและสิงคโปร์เป็นระบบสัปดาห์ละครั้ง เกรียงศักดิ์ หลีกเจริญ (2519) ส่วนในประเทศอินโดนีเซีย คือ ในเกาะชวาเป็นระบบ 2 สัปดาห์ครั้ง อเล็กซานเดอร์ (Alexander, 1987)

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบการนัดพบมีลักษณะแตกต่างกัน เช่น ด้านกายภาพ สังคม และการเมือง โดยในเขตแอฟริกาตะวันตกซึ่งเป็นเขตร้อนชื้น ผลผลิตจากการเกษตรเน่าเสียได้ง่ายซึ่งทำให้พ่อค้าต้องพยายามขายให้หมดโดยเร็ว ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีการนัดพบบ่อยครั้งต่อสัปดาห์

นอกจากนี้อิทธิพลทางศาสนาก็มีบทบาทในการกำหนดวันนัดพบ โดยในบริเวณที่ผู้บริโภคนับถือศาสนาอิสลาม ตลาดนัดมีการนัดพบในวันศุกร์ ทั้งนี้เพราะผู้บริโภคนิยมไปซื้อสินค้านานาชนิดภายหลังการประกอบศาสนกิจ ซึ่งอิทธิพลทางศาสนาก็มีอิทธิพลต่อการนัดพบในเขตตอนกลางของประเทศเม็กซิโกด้วยเช่นกัน ฮิลล์ และสมิท (Hill & Smith, 1972) แต่อย่างไรก็ตามตลาดนัดในบางพื้นที่ที่จำหน่ายสินค้าพิเศษ เช่น โค อูฐ พ่อค้าต้องมีการเปลี่ยนแปลงวันนัดพบเนื่องจากการดื้อนสัตว์ไปจำหน่ายเป็นอุปสรรคต่อการเดินทางไปประกอบศาสนกิจของผู้บริโภค การจัดการของฝ่ายบริหารซึ่งพิจารณาความเหมาะสมของจำนวนตลาดนัดที่ให้บริการแก่ผู้บริโภคในพื้นที่ และความสะดวกในการเข้าถึงก็เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการกำหนดวันนัดของตลาดนัดที่กระจายโดยทั่วไปด้วย กูด (Good, 1974)

ระบบการหมุนเวียนเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างเวลาการนัด และทำเลที่ตั้งของตลาดนัด จากการศึกษาของ ฮิลล์ และสมิท (Hill & Smith, 1972) ในการเปรียบเทียบการเดินทางของผู้บริโภค และพ่อค้า พบว่าในด้านของผู้บริโภคมีความสัมพันธ์เป็นปฏิภาคระหว่างเวลาการนัด และที่ตั้งของตลาดนัด นั่นคือผู้บริโภคจะเดินทางไปยังตลาดนัดที่อยู่ใกล้บ้านที่สุดในวันถัดไปที่มีการนัดของตลาดนัดแต่ละแห่ง เพื่อประหยัดเวลา และเสียค่าใช้จ่ายน้อยที่สุด แต่ในด้านของพ่อค้าจะมีความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างเวลาการนัดพบ และที่ตั้งของตลาดนัด นั่นคือพ่อค้าจะเดินทางไปค้าขายยังตลาดนัดที่อยู่ใกล้เคียงกันมากที่สุดในวันถัดไป เพื่อประหยัดค่าเดินทางต่อวันมากที่สุด เนื่องจากพ่อค้าจะเดินทางกลับบ้านเพียง 1 ครั้งต่อรอบ จากลักษณะดังกล่าวนี้ ยึง (Yeung, 1974) ได้นำไปศึกษาในประเทศสิงคโปร์แต่ผลการศึกษาไม่เป็นไปตามแนวคิดของ ทั้งนี้เพราะเป็นระบบตลาดนัดที่มีความแตกต่างในด้านบทบาทและหน้าที่ ด้วยเหตุนี้ ยึง จึงได้เสนอความคิดว่าการนำแนวคิดดังกล่าวไปศึกษาในบริเวณใดก็ตามสมควรพิจารณาถึงจำนวน ขนาด และหน้าที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในระบบตลาดนัดเป็นอย่างดี

แนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับที่ตั้งตลาดนัด

1. แนวความคิดเกี่ยวกับพื้นที่และความสะดวกในการเข้าถึง

เนื่องจากย่านกลางเป็นสถานที่ซึ่งเป็นศูนย์กลางในด้านเศรษฐกิจ คือจัดหาสินค้าต่าง ๆ และบริการให้กับบริเวณรอบนอกได้มากที่สุด โดยย่านกลางจะคงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมีจำนวนประชากรชั้นต่ำสุดมาสนับสนุน ดังนั้นตลาดนัดจัดเป็นย่านกลางแห่งหนึ่ง โดยการเลือกทำเลที่ตั้งตลาดนัดให้อยู่ในที่สะดวกที่สุดสำหรับผู้ซื้อและผู้ขาย ซึ่งบริเวณดังกล่าวมีการเข้าถึงที่สะดวก มีช่องทางออกสู่ถนน มีทางคมนาคมขนส่งที่ดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าปลีก เพื่อให้เหมาะสมกับผู้ใช้รถยนต์ส่วนตัวเป็นพาหนะ สะดวกสำหรับการขนส่งมวลชนทุกแบบ และสะดวกสำหรับคนเดินเท้า ซึ่งพบ

ว่าระยะเดินเท้าที่สามารถเดินเท้าได้อย่างสะดวกที่สุดคือจากที่พักอาศัยถึงย่านการค้าขายท้องถิ่น ควรมีระยะ 800 เมตร (1/2 หรือ 1/4 ไมล์) หรือเดินเท้า 5-10 นาที

ดังนั้นบริเวณที่เหมาะสมที่สุด คือการที่ลูกค้าทั้งหมดใช้ระยะทางในการเดินทางสั้นที่สุด ในการเข้าถึงตลาดนัด และการที่จะตั้งตลาดนัด จำเป็นต้องมีสถานที่ และเวลาที่สามารถให้ความ สะดวกแก่ผู้ที่มาร่วมกิจกรรม (ผู้ซื้อและผู้ขาย) ขนาดของพื้นที่ควรมีบริเวณกว้างติดต่อกันมากพอ และเป็นศูนย์รวมของประชากรในพื้นที่นั้น ๆ เพื่อเป็นการเพิ่มกำลังการซื้อให้สูงขึ้น ดังนั้น การตั้ง ตลาดนัดจึงมักใช้พื้นที่สาธารณะ เช่น พื้นที่สวนสาธารณะของหมู่บ้าน, พื้นที่โล่ง, พื้นที่หน้าหมู่บ้าน หรือพื้นที่ว่างหลังตลาดสด เพราะพื้นที่เหล่านี้เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกของอุปทานของการ ค้าปลีก

2. ทฤษฎีเกี่ยวกับตลาดนัดชั่วคราว

2.1 ลักษณะของตลาดนัดชั่วคราว

สติน (Stine, 1972 อ้างถึงในสุรชาติพิศ ชวนะเวสกุล, 2540, หน้า 43) ได้อธิบายถึง สาเหตุการเกิดตลาดนัดชั่วคราวว่า โดยปกติในการจัดตั้งร้านค้าหรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างใด อย่างหนึ่ง จะต้องคำนึงถึงจำนวนประชากรขั้นต่ำที่มาสสนับสนุน โดยพิจารณาจากขอบเขตของ สินค้า ถ้าขอบเขตของสินค้านั้นใหญ่ที่สุดคลุมบริเวณบริการได้กว้างกว่า หรือเท่ากับขอบเขต ของสินค้าขนาดเล็กที่สุด ก็สามารถที่จะตั้งร้านค้าประจำได้อย่างถาวร แต่ในกรณีที่ขอบเขตของ สินค้าขนาดเล็กที่สุดคลุมบริเวณบริการได้กว้างกว่าขอบเขตของสินค้าขนาดใหญ่ที่สุด ซึ่งลักษณะนี้ อาจพบในท้องถิ่นที่มีการคมนาคมไม่สะดวก ผู้บริโภคไม่สามารถเดินทางไปซื้อสินค้าจากที่ไกล ๆ ได้ เพราะต้องใช้เวลาในการเดินทางมาก การกระจายของประชากรต่อหน่วยพื้นที่ต่ำ และความ ต้องการสินค้าไม่สูงพอ การจัดตั้งร้านค้าประจำไม่สามารถกระทำได้ ดังนั้น พ่อค้าจึงตัดสินใจเร่ขาย สินค้าไปตามสถานที่ต่าง ๆ เพื่อให้บริการและสินค้าแก่ผู้บริโภคได้อย่างทั่วถึง โดยถึงระยะทาง และจำนวนครั้งของการเคลื่อนย้าย ชอร์ลีย์ (Chorley, 1967, pp. 320-322) จากการศึกษาของ เบอร์รี่ (Burry, 1967) สนับสนุนผลการศึกษาของ สติน (Stine) โดยสรุปไว้ว่า ขอบเขตของสินค้าจะ ผันแปรตามลักษณะของรายได้ ความยืดหยุ่นของอุปสงค์ (Elasticity of Demand) และค่าขนส่ง ตลาดนัดบางแห่งเปิดได้เพียงสัปดาห์ละไม่กี่วันเพราะรายได้ของประชากรที่มาสสนับสนุนอยู่ในขั้น ต่ำ และอัตราค่าขนส่งสูง

อย่างไรก็ตาม ซิมานสกี และเวเบเบอร์ (Symanski & Weber, 1974) ได้ศึกษาในทัศนะที่ แตกต่างออกไป ได้ข้อมูลที่ชี้ให้เห็นถึงลักษณะตลาดนัดชั่วคราวนั้นเกิดจากการรวมกลุ่มพ่อค้ามาก กว่า เพราะแม้แต่เมืองใหญ่ ๆ บางเมืองที่มีอำนาจการซื้อสูง ค่าขนส่งถูก ลักษณะการคมนาคมคล่อง ตัวก็ยังคงมีลักษณะของตลาดนัดชั่วคราว และลักษณะการรวมกลุ่มของพ่อค้าน่าจะเกิดจากหลักการ

เดินทางเพื่อจุดประสงค์หลายอย่าง (Multi-Purpose Trips) ของพ่อค้าและผู้บริโภค คือ สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะต่าง ๆ ดังนี้ กู๊ด (Good, 1975)

2.1.1 Terminal Trips คือ ลักษณะการสัญจรระหว่างจุด หรือ บริเวณต่าง ๆ ที่เป็นจุดเปลี่ยนลักษณะของการสัญจร เช่น ระหว่างบ้านกับจุดอื่น ๆ ที่มีลักษณะเป็นพื้นที่สำหรับการสัญจรต่าง ๆ ได้แก่ ที่จอด ป้ายรถประจำทาง สถานีขนส่ง

2.1.2 Function Trips คือ ลักษณะการสัญจรที่มีวัตถุประสงค์ หรือมีความต้องการที่แน่นอนและชัดเจนในการเดินทาง เช่น การเดินทางเพื่อไปประกอบธุรกิจ การไปซื้อของ การไปจ่ายตลาด ฯลฯ ซึ่งการเดินทางในลักษณะนี้ จะมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับลักษณะการทำงาน หรือการประกอบอาชีพของผู้สัญจร และวัตถุประสงค์ในการสัญจร

2.1.3 Recreational Trips คือ ลักษณะของการเดินทางเพื่อการสันทนาการ เพื่อการพักผ่อน หรือเป็นการสัญจรที่มีลักษณะเป็นการพักผ่อนไปด้วยในตัว ปราศจากความเร่งรีบ ซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับเวลาว่างของสัญจร เช่น การเดินทางไปสนามกีฬา สวนสาธารณะ หรือไปตลาดนัดในวันหยุดเดินเล่นเฉย ๆ

การสัญจรด้วยการเดินเท่านั้น จะเกิดขึ้นระหว่างจุดรวมกิจกรรมที่มีความสัมพันธ์กันได้แก่

1. เป็นจุดเปลี่ยน (Terminal of Primary Nodes) ได้แก่ บริเวณที่เป็นจุดที่มีการเปลี่ยนวิธีการสัญจร อาทิเช่น บริเวณท่าเรือขนส่ง บริเวณต้นทางและปลายทางรถประจำทาง และบริเวณที่จอดรถเชื่อมโยงกับกิจกรรมต่าง ๆ ในย่านการค้า

2. เป็นจุดรวมกิจกรรม (Activity of Secondary Nodes) ได้แก่ การเดินเท้าที่เชื่อมต่อระหว่างสถานที่ที่มีความน่าสนใจ และมีแรงดึงดูดที่จะทำให้เกิดการเดินทาง อาทิเช่น ตลาดสด โรงภาพยนตร์ ห้างสรรพสินค้า กลุ่มร้านค้า ภัตตาคาร เป็นต้น ซึ่งควรจัดกิจกรรมหลักเหล่านี้ให้กระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่

3. เพื่อการพักผ่อน (Recreation) ได้แก่ ทางเดินเท้าที่มีลักษณะเป็นการพักผ่อน อาทิเช่น ทางเดินไปยังสวนสาธารณะ สนามกีฬา

อีกทศนะหนึ่งกล่าวถึงสาเหตุการเกิดตลาดนัดชั่วคราว คือ ตลาดนัดชั่วคราวเป็นแหล่งช่วยในการปรับตัวของพ่อค้า เพื่อให้คงสภาพอยู่ต่อไปได้ เพราะพ่อค้าจะได้กำไรเพิ่มขึ้นจากขายสินค้าหลายแห่ง นอกจากนี้พ่อค้าสามารถแข่งขันในการค้าได้อย่างเต็มที่

ซิแมนสกี และเวบบอร์ (Symanski & Webber, 1974, p. 213) ได้สรุปลักษณะของตลาดนัดชั่วคราวไว้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

1. ตลาดนัดเปิดทำการค้าขายเพียงบางวัน ซึ่งแตกต่างไปจากร้านค้าประจำที่เปิดทำ

การค้าต่อเนื่องกันสัปดาห์ละ 6-7 วัน และใช้เวลาสำหรับการค้าวันละ 8-12 ชั่วโมง

2. มีลักษณะการเคลื่อนย้ายเพื่อนำสินค้าไปขายตามตลาดนัดต่าง ๆ โดยเฉพาะในเศรษฐกิจที่กำลังพัฒนา

3. ตลาดนัดชั่วคราว เป็นแหล่งสำหรับรวมกลุ่มของพ่อค้าที่ขายสินค้าต่างประเภทกัน และพ่อค้ามักทำหน้าที่ทางเศรษฐกิจหลายด้าน

4. ลักษณะของตลาดนัดชั่วคราวเป็นเพียงส่วนประกอบของระบบการค้า ลำดับสำคัญของตลาดนัดชั่วคราวจากขอบเขตของสินค้าแต่ละชนิดที่มีความแตกต่างกัน ชีมานสกี และเวเบเบอร์ (Symanski & Webeber, 1974 p. 216)

2.2 ลักษณะการกระจายของตลาดนัดชั่วคราว

ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการกระจายของตลาดนัดชั่วคราวมี 2 ประการคือ

2.2.1. ลักษณะการกระจายของประชากรที่มาสืบสนุน ให้ตลาดนัดชั่วคราวคงอยู่ได้ ฮิลล์ และสมิท (Hill & Smith, 1972, p. 349) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ความสัมพันธ์ระหว่างการกระจายของตลาดนัดกับการกระจายของประชากรเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึง ความคล่องตัวในการรับบริการ ได้อย่างทั่วถึงของผู้บริโภค ฮิลล์ และสมิท ทำการศึกษาการกระจายของประชากรที่มีอิทธิพลต่อการจัดตั้งตลาดนัดชั่วคราวในโยรูบาลแลนด์ (Yorubaland) พบว่าตลาดนัดชั่วคราวในชนบท จะมีความสัมพันธ์กับการกระจายของประชากรที่มาสืบสนุนอย่างต่ำ 50 คนต่อหนึ่งตารางไมล์

2. เส้นทางคมนาคม เป็นลักษณะที่ตั้งสัมพันธ์กับตลาดนัดชั่วคราว ดังนั้น

ตลาดนัดชั่วคราว จะกระจายตามเส้นทางคมนาคม เช่น การศึกษาบริเวณทางตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศกานา ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2511 ของ แม็กคิม (McKim, 1972, p. 337) พบว่าตลาดนัดชั่วคราวทั้งหมด 88 แห่งในบริเวณนี้ จะตั้งอยู่ตามเส้นทางคมนาคม ขนาดของตลาดนัดจะสัมพันธ์กับขนาดของถนน ตลาดนัดที่เล็กที่สุดจะกระจายตามเส้นทางคมนาคมสายเล็กที่สุดในหมู่บ้าน หรือระหว่างหมู่บ้าน ส่วนตลาดนัดขนาดใหญ่จะตั้งอยู่ตามแนวถนนสายหลัก สภาพการคมนาคมจะมีผลต่อตลาดนัดชั่วคราว ในชนบทที่มีการคมนาคมไม่สะดวกและผู้บริโภคเดินทางไม่ไกลจากบ้าน พ่อค้าจะเดินทางเข้าไปเพื่อค้าขาย และเมื่อการคมนาคมมีความคล่องตัวมากขึ้น ตลาดขนาดเล็กบางแห่งจะเลิกล้มไป ตลาดที่ตั้งอยู่จะมีขนาดใหญ่โตขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้จากการแข่งขันและการปรับตัวของตลาดนัดชั่วคราว ดังเช่นผลการศึกษาของ มาบูลกันจิ (Mabogunji, 1966 อ้างถึงใน สุรชาติพิทย์ ชวนะเวสสกุล, 2540, หน้า 40) ว่าใน เมืองลากอส (Lagos) มีพื้นที่ 4 ตารางไมล์ ในปี พ.ศ. 2441 มีตลาดนัดชั่วคราว และตลาดถาวรรวม 16 แห่ง แต่ในปี พ.ศ. 2517 จำนวนตลาดดังกล่าวลดลงเหลือเพียง 8 แห่ง และตลาดที่ตั้งอยู่มีขนาดใหญ่โตกว่าเดิมมาก ทั้งนี้เป็นเพราะ

อิทธิพลของเส้นทางคมนาคมที่สะดวกขึ้น เกิดการแข่งขันภายในตลาดด้วยกัน จึงต้องปรับตัวเพื่อรักษาเขตบริการของตัวเองให้คงอยู่โดยการขยายขนาดของตลาด มาบูกันจิ (Mabogunji, 1966 อ้างถึงใน สุรชาติพิศ ชวนะเวสสกุล, 2540, หน้า 41) อย่างไรก็ดี ในเรื่องการกระจายนี้มีผู้นำทฤษฎีย่านกลางไปทดสอบกับตลาดนัดชั่วคราวในบริเวณต่าง ๆ ปรากฏผลดังนี้

ปี พ.ศ. 2505 สติน (Stine, 1965 อ้างถึงใน สุรชาติพิศ ชวนะเวสสกุล, 2540, หน้า 41-42) ทดสอบกับพื้นที่ 650 ตารางไมล์ของประเทศเกาหลีพบว่าระบบตลาดนัดชั่วคราวเป็นแบบผสมระหว่างตลาดถาวรกับตลาดนัดชั่วคราว ลักษณะลำดับศักดิ์จะเพิ่มเป็น 3 เท่า ในศูนย์กลางลำดับศักดิ์ต่ำที่ได้อิทธิพลจากศูนย์กลางลำดับศักดิ์ 3 แห่ง และลำดับศักดิ์จะเพิ่มเป็น 4 เท่า เมื่อศูนย์กลางลำดับศักดิ์ต่ำได้รับอิทธิพลจากศูนย์กลางลำดับศักดิ์สูง 2 แห่ง

3. แนวความคิดเกี่ยวกับพฤติกรรมผู้บริโภค

โรมเนย (Romney, 1986 อ้างถึงใน สุรชาติพิศ ชวนะเวสสกุล, 2540, หน้า 45) กล่าวว่า ทฤษฎีความต้องการของมนุษย์ สามารถแบ่งได้ 3 ประเภทใหญ่ คือ

1. ความต้องการทางด้านร่างกาย ได้แก่ การนอน, การรับประทานอาหาร ฯลฯ
2. ความต้องการด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การทำงาน ฯลฯ
3. ความต้องการทางด้านการพักผ่อนหย่อนใจ ได้แก่ การเล่นกีฬา, การพักผ่อนในสวนสาธารณะ, การเดินเล่น ฯลฯ

จากความต้องการของมนุษย์ก่อให้เกิดการใช้พื้นที่ในเมือง (Stuart, 1957, อ้างถึงใน สุรชาติพิศ ชวนะเวสสกุล, 2540, หน้า 45-46) ซึ่งได้แบ่งพื้นที่ของเมืองออกเป็น 3 พื้นที่สำคัญคือ

1. ที่ทำงาน (Work Areas) ประกอบด้วยพื้นที่บางส่วนของเมืองที่เป็นโรงงานอุตสาหกรรมที่ทำการค้าบริการ ฯลฯ
2. ที่อยู่อาศัย (Living Areas) ประกอบด้วยบ้านเรือนที่อยู่อาศัย รวมทั้งสาธารณูปการของชุมชน ได้แก่ ร้านค้าภายในชุมชน, สนามเด็กเล่น, สวนสาธารณะของชุมชน, โรงเรียน ฯลฯ
3. ที่พักผ่อน (Leisure Areas) ประกอบด้วยพิพิธภัณฑ, ห้องสมุด, สวนสาธารณะขนาดใหญ่, สนามกีฬา และบริเวณที่อนุรักษ์ธรรมชาติ ฯลฯ

ในพื้นที่ทั้ง 3 ประเภทใหญ่ ในแต่ละพื้นที่ก็มีกิจกรรมของมนุษย์มากมายหลายอย่าง ซึ่งส่วนมากแสดงออกมาในรูปของการใช้ที่ดิน สำหรับกิจกรรมนั้น ๆ ของผู้ที่อยู่อาศัยในเมือง เป็นผู้ทำให้เกิดการใช้ที่ดินเพื่อความต้องการดังกล่าว

ดังนั้นพฤติกรรมผู้บริโภคหมายถึง การกระทำของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดหาได้มา และการใช้ซึ่งสินค้าและบริการ ทั้งนี้รวมถึงกระบวนการตัดสินใจ ซึ่งเป็นตัวกำหนดให้เกิดการกระทำเช่นนั้น (ธงชัย สันติวงษ์, 2517, หน้า 24-30)

ผู้บริโภค หมายถึง ผู้ที่มีความต้องการ เป็นที่กินและใช้สินค้าและบริการ เพื่อบำบัดความต้องการ

ความต้องการของผู้บริโภคจะมานำสินค้าและบริการมาบำบัด หรือ สนองความต้องการของตนเอง (สุรชาติพิศ ชวนะเวสสกุล, 2540)

คาร์เลนซ์ (Cawrence, 1963 อ้างถึงใน กนกพร กระบวนศรี, 2531, หน้า 26) ได้แบ่งพฤติกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของชีวิตในเมือง (Urban Life) ออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. ชีวิตเพื่อสังคมมีการสัมพันธ์ติดต่อกับคนอื่น ๆ และเปิดเผยตนเอง ซึ่งได้แก่ชีวิตผู้คน ที่ตามท้องถนน ที่ว่างกว้าง ๆ อย่างพลาซ่า (Plaza) ในสวนขนาดใหญ่ ศูนย์กลางบริเวณต่าง ๆ แหล่งพาณิชย์กรรม ผู้คนที่เดินอยู่ตามร้านค้า ตามร้านกาแฟ ชีวิตเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ของเมือง ซึ่งมีคนมากมาย มีการติดต่อ มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของเมือง เป็นไปตามธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม

2. ชีวิตเพื่อความเป็นส่วนตัว (Private) ไม่เป็นทางการ (Informal) ปิดตัวเอง (Introvert) ต้องการความสงบเงียบ ต้องการออกไปจากผู้คนมากมาย เพื่อความสงบและพักผ่อน

จากการศึกษาของ โรแนลด์ (Ronald, 1970, p. 350) แสดงให้เห็นว่าพฤติกรรมของผู้บริโภคมีผลต่อการเกิดตลาดนัด ดังนี้ โรแนลด์ ได้ทำการศึกษาที่เมืองกานสีนา (Katsina) ในปี พ.ศ. 2480 พบว่า ประชากรในเมืองนี้ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามที่ต้องเข้าศาสนกิจในวันศุกร์ ฉะนั้นประชากรในบริเวณบริการจะเดินทางมาทำพิธีมัสยิด และถือโอกาสซื้อสินค้าจากตลาดนัด จึงเป็นเหตุให้ตลาดนัดเกิดขึ้นในวันศุกร์ โรแนลด์ ได้ทำการศึกษาในไคหวัน พบว่าปกติแล้วการค้าในวันธรรมดา เป็นไปอย่างสม่ำเสมอ แต่เมื่อถึงวันนัด ความต้องการของผู้บริโภคจะเพิ่มมากขึ้น การซื้อขายจะคลั่งคลั่งผิดปกติโดยเริ่มตั้งแต่ตอนเช้าตรู่ผู้บริโภคจะทยอยเข้าสู่ตลาดนัด และมีจำนวนมากที่สุดในตอน 10.00 น. จากนั้นค่อย ๆ สลายตัวก่อนที่จะถึงเที่ยงวัน ทั้งพ่อค้าและผู้บริโภครกต่างก็เข้าใจในเรื่องช่วงเวลาเปิดทำการค้าขายนี้ โรแนลด์

สิ่งที่เกี่ยวข้องกับระบบตลาดนัดชั่วคราวอีกประการหนึ่ง คือ พฤติกรรมของผู้บริโภคในบริเวณบริการ วิลเลียม (William, 1966 อ้างถึงใน กนกพร กระบวนศรี, 2531, หน้า 32) พบว่าชนบทเกษตรกรรมที่มีการคมนาคมไม่สะดวก เกษตรกรตัดสินใจเดินทางเพื่อซื้อสินค้าที่จำเป็น เช่น อาหาร, เชื้อเพลิงจากร้านที่ใกล้และสะดวกที่สุด ซึ่งเจ้าของร้านอาจจะเป็นญาติ หรือเพื่อน ๆ ถ้าร้านเหล่านี้ไม่มีสินค้าที่ต้องการ เขาจะเลือกสินค้าจากร้านใกล้ ๆ ที่เห็นว่าจำหน่ายในราคาถูก วิลเลียม (William, 1966 อ้างถึงใน กนกพร กระบวนศรี, 2531, หน้า 34) สำหรับผู้บริโภคที่อยู่ระหว่างตลาดลำดับศักดิ์สูงกับตลาดลำดับศักดิ์ต่ำ แม็กคิม (McKim, 1972 อ้างถึงใน กนกพร กระบวนศรี, 2531, หน้า 35) สรุปจากเรื่องความปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ระหว่างตลาดนัด

ลำดับศักดิ์ต่าง ๆ ว่า ผู้บริโภคตัดสินใจเลือกซื้อสินค้าในตลาดลำดับศักดิ์สูงกว่า เพราะมีโอกาสเลือกสินค้าได้มากกว่า แม้จะต้องเดินทางไกลกว่าเล็กน้อย แม็กคิม (McKim, 1972 อ้างถึงในกนกพร กระบวนศรี, 2531, หน้า 36) บางครั้งผู้บริโภคจะเดินทางไปซื้อสินค้าจากตลาดนัดพร้อม ๆ กับวัตถุประสงค์อย่างอื่นอีกด้วย

ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมผู้บริโภค คือ เพศ, อายุ, การศึกษา, รายได้ และพื้นฐานความเป็นเมืองและชนบท แนวโน้มที่ปรากฏพบว่า ผู้ซึ่งเป็นเพศหญิง, มีระดับการศึกษาสูง, มีรายได้สูง และเป็นผู้ที่อยู่ในเมือง จะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมซื้อสินค้ามากกว่าผู้ซึ่งมีรายได้ต่ำกว่า, การศึกษาดำรง, เป็นเพศชายและมีพื้นฐานอยู่ในชนบท สถาบันวิจัยนานาชาติ (National Research Council, 1955 อ้างถึงใน สุรชาติพิศ ชวนะเวสสกุล, 2540, หน้า 29) และจากการศึกษาพฤติกรรมผู้บริโภคของคณะพาณิชย์ศาสตร์และการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมการซื้อสินค้าเป็นส่วนใหญ่ คือ

1. เพศ โดยเป็นหญิง (ร้อยละ 81.9) และเพศชาย (ร้อยละ 18.1)
2. อายุ ผู้ซึ่งมีอายุในช่วง 31-40 ปี (ร้อยละ 33.6) รองลงมาคือผู้ที่มีอายุ 26-30 ปี (ร้อยละ 14.5) อายุ 41-50 ปี (ร้อยละ 13.3) และผู้ที่มีอายุน้อยกว่า 25 ปี (ร้อยละ 11.5)
 1. การศึกษา ผู้ซึ่งมีการศึกษาระดับปริญญาตรี (ร้อยละ 26.6) ระดับประถม และอาชีวศึกษาอย่างละ (ร้อยละ 18.2)
4. อาชีพ จะมีอาชีพแม่บ้านมากที่สุด (ร้อยละ 35) รองลงมาคืออาชีพค้าขาย และรับจ้างเป็น (ร้อยละ 20.5 และ 20.0 ตามลำดับ)
5. รายได้ประจำต่อครัวเรือน ส่วนมากเป็นผู้มีรายได้ประจำเดือนละประมาณ 4,001-6,000 บาท (ร้อยละ 18.6) รองลงมา คือผู้มีรายได้ในซาวง 2,001-4,000 บาท (ร้อยละ 15.8) และเป็นครอบครัว ที่มีรายได้ต่อเดือนระหว่าง 6,001-8,000 บาท (ร้อยละ 11.2) และระหว่าง 8,001-10,000 บาท (ร้อยละ 10.7) อาจสรุปได้ว่าครัวเรือนส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ ฯ มีรายได้อยู่ในช่วง 2,001-12,000 บาท (ร้อยละ 65.1)
6. จำนวนสมาชิกในครัวเรือน พบว่าโดยเฉลี่ยแล้วในกรุงเทพฯ ฯ จะมีสมาชิกประมาณ 5.28 คน โดยที่บ้านที่มีสมาชิก 4 คนจะมีมากที่สุด (ร้อยละ 20.2) หากดูจากภาพรวมแล้ว ครัวเรือนในกรุงเทพฯ ฯ จะมีสมาชิกขนาด 2-7 คน เป็นส่วนใหญ่ (ร้อยละ 83.6)
7. ลักษณะที่อยู่อาศัยและความเป็นเจ้าของ ส่วนใหญ่พักอยู่ในบ้านเดี่ยวขนาดเล็กมากที่สุด (ร้อยละ 27.6) รองลงมาเป็นตึกแถวคูหาเดียว (ร้อยละ 25.1) บ้านเดี่ยวขนาดกลาง (ร้อยละ 20.9) และทาวเฮาส์ (ร้อยละ 8.6) นอกจากนั้นก็มีบางครอบครัวที่อาศัยอยู่ในตึกแถวตั้งแต่ 2 คูหาขึ้นไป คอนโดมิเนียมขนาดเล็กและขนาดกลาง บ้านเดี่ยวขนาดใหญ่ บ้านพักสวัสดิการ สลัม ห้องเช่า

กระจัดกระจายออกไป และในจำนวนที่พักอาศัยที่สำรวจมา ส่วนใหญ่ผู้อาศัยเป็นเจ้าของบ้านเอง (ร้อยละ 55.7) รองลงมา คือ เป็นบ้านเช่า หรือห้องเช่า (ร้อยละ 30.7) ส่วนที่อาศัยเช่าอยู่ และส่วนที่เช่าเช่าปริมาณเท่า ๆ กัน (ร้อยละ 3.8) มีบ้างที่อาศัยอยู่ในบ้านของตนเอง แต่เช่าที่เขาอยู่ (ร้อยละ 2.8) และที่อาศัยอยู่ในบ้านพักสวัสดิการ (ร้อยละ 2.5)

การที่ผู้บริโภคจะซื้อสินค้าและบริการต่าง ๆ เพื่อให้ถูกใจมากที่สุด จำเป็นต้องพิจารณาจาก

1. ผู้บริโภคมีความรู้อย่างดีเกี่ยวกับสินค้าและบริการที่จะตัดสินใจซื้อ
2. ผู้บริโภคมีเหตุผลในการซื้อ
3. สินค้าที่ซื้อสามารถแบ่งเป็นหน่วยเล็ก ๆ ได้ และแต่ละหน่วยมีลักษณะและคุณภาพเท่าเทียมกัน

4. รสนิยม อุปนิสัย ตลอดจนรายได้ของผู้บริโภค

ผู้บริโภคจะเดินทางไปย่านกลางที่ใกล้ที่สุด ที่ให้สินค้าและบริการตามความต้องการของพวกเขา ความถี่ในการมาตลาดของผู้บริโภค จะขึ้นอยู่กับระยะทางและเวลา ถ้าระยะทางในการเดินทางเพิ่มขึ้น ก็จะส่งผลให้ผู้บริโภคลดความถี่ในการมาใช้บริการลง ปริมาณของสินค้าและบริการที่ผู้บริโภคประสงค์จะซื้อ (Quantity Demand) ย่อมแตกต่างกันไปตามลักษณะของผู้บริโภคแต่ละคน และลักษณะของสังคมส่วนรวมนั้น ๆ ผู้บริโภคเป็นผู้ที่ชี้ขาดขั้นสุดท้ายของการอยู่รอดของตลาด เพราะผู้บริโภคเป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์ และเสียผลประโยชน์คือผู้บริโภคเลือกสินค้าจากตลาดนัดชั่วคราว เพราะอยู่ใกล้บ้าน หาที่จอดรถง่าย และสามารถไปรับบริการในเวลาที่เหมาะสม แต่จะมีสินค้าให้เลือกน้อยชนิด และราคาสูง

4. แนวความคิดเกี่ยวกับพฤติกรรมพ่อค้า

4.1 ความพร้อมของพ่อค้า

การเป็นพ่อค้านั้นต้องมีความพร้อมในด้านต่าง ๆ เช่น ความพร้อมด้านการบริการ ด้านสินค้า การเลือกที่ตั้งร้าน และต้องทราบถึงลักษณะของกลุ่มแข่งขัน ดังนั้นผู้ขายควรทราบถึงปัจจัยทั่ว ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการเลือกที่ตั้งร้านค้าของพ่อค้า โดยต้องคำนึงถึงประชากรของย่านการค้า (Population of the Trading Area) ประชากรของแต่ละเมืองรวมทั้งของย่านการค้า (Trading Area) ที่อยู่รอบ ๆ ย่อมจะเป็นเครื่องกำหนดปริมาณการจำหน่ายสินค้า ความเจริญก้าวหน้าของเมืองนั้น (Progressiveness of the City) ต้องดูว่าเมือง ๆ นั้นเป็น “Going Place” (กำลังเจริญ ขยายตัว) หรือเป็น “Standing still” (หยุดอยู่กับที่) หรือเป็น “Losing Ground” (กำลังซบเซา) อุปนิสัยในการซื้อของผู้ซื้อ (Buying Habits of Potential Customer) อุปนิสัย หรือความเคยชินในการซื้อสินค้าย่อมมีอิทธิพลต่อการเลือกตั้ง เพราะผู้ซื้อบางคนชอบความสะดวกสบาย โดยเลือกซื้อสินค้าจากที่ใกล้บ้าน

หรือซื้อของทุกอย่างที่ต้องการในที่แห่งเดียว (One-Stop Shopping) อำนาจซื้อของประชากร (Purchasing Power of the Population) เนื่องจากการขายปลีกนั้น มีความสัมพันธ์โดยตรงกับความสามารถในการซื้อของประชากรที่อยู่รอบ ๆ การกระจายรายได้ (Dispersion of Wealth) การกระจายรายได้เป็นปัจจัยที่สำคัญอันหนึ่งที่มีผลต่อการขายโอกาสทำกำไรของพ่อค้า และลักษณะและความเข้มแข็งของกลุ่มแข่งขัน (Nature and Strengh of Competiton) จำนวนคู่แข่งขัน ประเภทของสินค้าที่เขาขายอยู่ ขนาดพื้นที่ของร้าน และทำเลที่ตั้ง ทำให้มีการได้เปรียบ หรือเสียเปรียบในการขายปลีกได้ ร้านค้าที่อยู่ในสภาพที่มีการแข่งขันควรจะได้ทำการวิเคราะห์อย่างระมัดระวังถึงสินค้าและบริการที่ตนเสนอขาย

นอกจากการเลือกที่ตั้งร้านค้าของพ่อค้าแล้ว พ่อค้าควรคำนึงถึงการจัดหาสินค้าตามฤดูกาลหรือตามสมัยนิยม ได้แก่ เสื้อผ้า บ้านและเครื่องตกแต่ง รถยนต์ และกีฬา สาเหตุที่สินค้าประเภทนี้มีอิทธิพลต่อผู้ซื้อเพราะเหตุผลทางสังคมของผู้ซื้อ เช่น ต้องการเด่น ต้องเข้ากับสังคมนั้น ๆ หรืออย่างน้อยเพื่อต้องการในแง่ความใหม่ ความแปลก หรือต้องการเปลี่ยนแปลงบ่อย ๆ ปัจจัยที่มีผลต่อแนวโน้มของแฟชั่น คือ ภาวะทางเศรษฐกิจ (Economics Conditions) ทั้งนี้เนื่องจากอำนาจซื้อเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อการซื้อสินค้าแฟชั่น ภาวะความเป็นอยู่ (Living Habit) อุปนิสัย หรือภาวะความเป็นอยู่เปลี่ยนแปลงไป มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงแฟชั่นสิ่งที่สำคัญในการจัดสินค้าตามฤดูกาล คือ ความต้องการของผู้ซื้อของตน ผู้ขายที่ต้องการของนำสมัยจะยอมจ่ายราคาสินค้าสูงขึ้น

ทั้งนี้ผู้ขายสามารถเลือกตลาดที่จะไปจำหน่ายสินค้าและบริการได้มากมาย แต่มีปัจจัยที่บังคับให้ผู้ขายเหล่านี้เลือกที่ตั้งตลาดนั้น ๆ ซึ่งเราสามารถสังเกตได้จาก แวนมาลี (Wanmali, 1981 อ้างถึงใน สุชาติพิศ ชวนะเวสสกุล, 2540, หน้า 29-30)

1. ที่พักอาศัยของพ่อค้า
2. การแข่งขันของพ่อค้าในตลาด
3. การคมนาคมขนส่ง
4. สินค้าที่พ่อค้ากักตุน

ดังนั้นพ่อค้าที่มีความพร้อมใน 4 ปัจจัยข้างต้นนี้ ก็จะเป็นพ่อค้าที่มีความพร้อมในการขาย กล่าวคือ บ่อยครั้งที่การคมนาคมมีค่าใช้จ่ายที่สูงสำหรับพ่อค้า และบ่อยครั้งที่พวกเขาต้องเดินทางย้อนกลับหลังจากที่เดินทางไปแล้วครึ่งทาง เนื่องจากระยะทางจากบ้านนั้นห่างไกลจากที่ตั้งตลาด และค่าเดินทางมีราคาแพง และพ่อค้าที่มีสินค้ากักตุนมากกว่าผู้อื่นในการขายสินค้าแต่ละครั้ง เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคได้เพียงพอ แสดงว่าพ่อค้ารายนั้นมีความพร้อมในการที่จะขายเพราะในการที่พ่อค้าจะเดินทางไปตลาดหนึ่ง ๆ นั้นต้องเสียค่าใช้จ่ายมากมายไม่ว่าจะเป็นค่าเดินทาง ค่าเช่าพื้นที่ตลาด ค่ารักษาคุณภาพของสินค้า โดยเฉพาะสินค้าที่เน่าเสียได้ง่าย เช่น ผักสด ผลไม้

และอาหารสดต่าง ๆ ดังนั้นการที่พ่อค้ามีสินค้ามากพอที่จะขาย เพื่อให้ได้ทุนและกำไรคืนจากการลงทุน จึงเป็นผู้มีความพร้อมมากที่สุด

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุรชาติพษ์ ชวนะเวสสกุล (2540) ได้ศึกษาตลาดนัดชั่วคราวในเมืองและชานเมือง กรุงเทพมหานคร พบว่า ตลาดนัดจะเกิดขึ้นในลักษณะบริเวณที่มีความหนาแน่นสูงและค่อย ๆ ลดลงมีความหนาแน่นต่ำ เมื่อมีระยะทางออกจากตลาดนัดเพิ่มขึ้น และที่ตั้งของตลาดนัดจะตั้งอยู่ในบริเวณตลาดถาวร (คือ บริเวณตลาดนัด และอาคารพาณิชย์) การจัดวางร้านค้าเป็นลักษณะแถวเดียว บ้างคู่บ้าง และตั้งเป็นหลายแนว การได้มาซึ่งที่ตั้งร้านค้าโดยมากจะได้จากการจับฉลาก ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ขายจะมีความพอใจในที่ตั้งตลาดนัด และที่ตั้งร้านค้าของตน สินค้าที่วางจำหน่ายจะแบ่งออกเป็นประเภทอาหาร เครื่องแต่งกายและเบ็ดเตล็ด ซึ่งจะวางสินค้าอยู่บน “เตียง” นอกจากนี้ตลาดนัดยังมีความต่อเนื่องกับถนนใหญ่และถนนซอยมีคิวรับจ้างทั้งประเภทจักรยานยนต์ รถสองแถว และรถสี่ล้อเล็ก และมีสถานที่จอดยานพาหนะของผู้ขาย และผู้ซื้อแยกเป็นสัดส่วนชัดเจน เวลาเปิด-ปิดจำหน่ายสินค้าคือเวลา 8.00-18.00 น. ผู้ขายสินค้าต้องเสียค่าเช่า พื้นที่ในการตั้งร้านค้าทั้งรายวันและรายเดือน ในด้านพฤติกรรมของผู้ขายพบว่า ลักษณะการเดินทางของผู้ขายจะมีการใช้เวลาในการเดินทางแปรผันกับระยะทางจากที่พักอาศัย รูปแบบการเดินทางผู้ขายจะเป็นการเดินทางตามผู้จัดตลาดนัด และกลุ่มเดินทางของตนเอง และสังเกตได้ว่าผู้ขายส่วนมากจะเห็นว่าตนเองจอดยานพาหนะในที่ที่เหมาะสมแล้ว มีความพอใจในจำนวนเตียงวางสินค้าของตนเองที่มีอยู่ และมักมีการเปลี่ยนแปลงสินค้าตามฤดูกาล (แฟชั่น) ซึ่งผู้ขายจะรับสินค้าจากแหล่งขายส่ง และโดยมากผู้ขายจะมีลูกค้าประจำ การหยุดจำหน่ายสินค้าของผู้ขายจะเป็นการหยุดเพื่อพักผ่อน และเพื่อไปซื้อสินค้ามาจำหน่าย ส่วนด้านทัศนคติของผู้ขาย พบว่า สาเหตุในการมาจำหน่ายสินค้าของผู้ขายนั้นโดยส่วนมากมาจากการชักชวนของเพื่อนและการสืบทอดจากบิดามารดา และผู้ขายมีความเห็นว่าผู้ซื้อจะมาซื้อสินค้าที่ตลาดนัด เพราะตลาดนัดมีสินค้าจำนวนมากและราคาถูก ส่วนความเห็นในการเปลี่ยนแปลงอาชีพในอนาคตของผู้ขาย ส่วนใหญ่จะไม่คิดที่จะเปลี่ยนแปลงอาชีพของตนเอง

กนกพร กระบวนศรี (2531) ได้ศึกษาตลาดนัดหมุนเวียนชนบทในภาคเหนือกรณีศึกษาในเขตเชียงใหม่-ลำพูน พบว่า ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการกระจายของตลาดนัด ประกอบด้วย เส้นทางการคมนาคม ความสะดวกในการเข้าถึง และที่ตั้งซึ่งสัมพันธ์กับแหล่งตั้งถิ่นฐานของประชากร ผู้บริโภค ตลาดนัดแบ่งออกเป็น 3 ลำดับศักดิ์ คือ ใหญ่ กลาง และเล็ก ตามจำนวนพ่อค้า ผู้บริโภค และหน้าที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจ จากลำดับศักดิ์ 3 นี้แบ่งได้เป็น 2 ประเภทตามชนิดของสินค้า คือ ตลาดที่จำหน่ายโค-กระบือ และสินค้าอื่น ๆ และตลาดนัดที่จำหน่ายเฉพาะสินค้าอื่น ๆ ระบบการ

หมุนเวียนเป็นระบบสัปดาห์ละครั้ง และมีรูปแบบเป็นระบบเหลื่อม ตลาดนัดซึ่งก่อตั้งมานานกว่า 20 ปีขึ้นไปมีลักษณะเป็นตลาดนัดโค-กระบือ มีระบบการหมุนเวียนมากกว่า 1 ครั้งต่อสัปดาห์มีวัตถุประสงค์สำคัญคือ ใช้เป็นแหล่งแลกเปลี่ยนและซื้อขายโค-กระบือ พ่อค้าแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ พ่อค้าชั่วคราวและพ่อค้าอาชีพ ปัจจัยสำคัญสำหรับการเดินทางค้าขายของพ่อค้าชั่วคราว คือ ระยะทาง ความสะดวกในการเข้าถึง และความโอปอ้อมอารีของเจ้าของตลาดนัด และผู้บริโภครายในพื้นที่ ส่วนปัจจัยของพ่อค้าอาชีพคือขนาดของตลาดนัด ค่าใช้จ่ายในการเดินทาง ความสะดวกในการเข้าถึง และระบบการหมุนเวียน

ชูสิทธิ์ ชูชาติ (2538) ได้ศึกษาเรื่อง “กาจ้ว” (ตลาดวัว) : มิติหนึ่งของภาพสะท้อนในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของสังคมในภาคเหนือของประเทศไทย จากการสำรวจของผู้วิจัยระหว่างเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2537-พฤษภาคม พ.ศ. 2538 พบว่า สินค้าประเภทอุปโภค บริโภคสินค้าประเภทเครื่องอุปโภค เริ่มต้นจากปริมาณน้อยในระยะ เปิดตลาดแล้วขยายไปสู่ปริมาณมาก ระยะแรกเป็นผลผลิตจากท้องถิ่น ต่อมาก็มีสินค้าจากโรงงานเข้ามาจำหน่ายมากขึ้น จากการสำรวจกลุ่มตัวอย่างร้านขายสินค้าเครื่องอุปโภค บริโภคที่ตลาดทุ่งฟ้า ปี พ.ศ. 2538 จำนวน 192 ร้าน ผลปรากฏว่ามีร้านขายเสื้อผ้าสำเร็จรูป 71 ร้าน (ร้อยละ 36.98) อุปกรณ์เกี่ยวกับเครื่องแต่งตัว เช่น รองเท้า เข็มขัด ฯลฯ 35 ร้าน (ร้อยละ 18.23) เครื่องใช้ในครัวเรือน 15 ร้าน (ร้อยละ 7.81) นอกจากนั้นเป็นร้านขายอุปกรณ์เกี่ยวกับสัตว์ แวนดา วิทย์ นาฬิกา เครื่องจักรสาน เฟอร์นิเจอร์ เทปบันทึกเสียง รูปเคารพ ผัก ผลไม้ ขนม ฯลฯ และจากการสำรวจสินค้าในตลาดวัว ความ เวียงหนองล่อง จากกลุ่มตัวอย่าง 242 ร้าน ก็เช่นเดียวกับร้านขายเสื้อผ้าสำเร็จรูป 56 ร้าน (ร้อยละ 23.14) เครื่องแต่งตัว 40 ร้าน (ร้อยละ 16.53) ขนมและอาหาร 30 ร้าน (ร้อยละ 12.40) ผักและผลไม้ 27 ร้าน (ร้อยละ 11.16) อาหารพื้นเมือง 15 ร้าน (ร้อยละ 6.20) นอกจากนั้นเป็นเครื่องจักรสาน อาหารแห้ง เครื่องสำอาง แวนดา วิทย์ รูปเคารพ อุปกรณ์เกี่ยวกับสัตว์ ฯลฯ ลักษณะสินค้าของทั้งสองตลาดประเภทเสื้อผ้าสำเร็จรูปมากเป็นอันดับ 1 และสินค้าส่วนมากเป็นผลผลิตจากโรงงานในเมืองมากกว่าผลิตที่ผลิตในท้องถิ่นซึ่งแตกต่างจากระยะเปิดตลาดใหม่ ๆ มีผลผลิตจากท้องถิ่นมากกว่าผลผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรม

ผู้บริโภคในตลาดวัว ควาย จากการสังเกตเกือบทั้งหมดเป็นประชาชนในหมู่บ้านชนบทหรืออยู่ในตลาดของอำเภอใกล้เคียงตลาดวัว ควายผู้บริโภคส่วนมากเป็นชาวนา แต่ก็มีพ่อค้าในท้องถิ่น พ่อค้าในเมือง และพ่อค้าต่างจังหวัดเข้ามาซื้อสินค้า เช่น จักรยานยนต์ วัว ควาย สินค้าประเภทอุปโภค บริโภค เพื่อขายต่อในร้านค้าในหมู่บ้าน พ่อค้าดังกล่าวมีอำนาจซื้อสูง และปริมาณจำนวนบุคคลมีน้อย ผู้ซื้อสินค้าประเภทจักรยานยนต์ วัว ควาย อำนาจการซื้อตกอยู่กับพ่อค้าคนกลางมากกว่าชาวนาในท้องถิ่น แต่สินค้า เครื่องอุปโภค บริโภค ขายให้กับชาวนาในท้องถิ่น หรือบุคคลประกอบอาชีพอื่น ๆ ในท้องถิ่นแต่มีใช้เป็นชาวนา นอกจากนี้ยังจำหน่ายให้แก่เจ้าของร้านค้าใน

หมู่บ้าน

การปรับตัวของชาวนา และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอันมีผลกระทบจากตลาด วัว ควายเป็นเวลา เกือบครึ่งศตวรรษ อาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม การยอมรับวัฒนธรรมอาจเป็น การผสมผสาน หรือต่อต้าน เมื่อขัดแย้งกับค่านิยมหรือจารีตประเพณีเดิม จากการศึกษาค้น พบว่า ถึงแม้ว่านวัตกรรมใหม่ได้ แพร่กระจายเข้ามาในชุมชน และชาวนายอมรับด้วยวิธีดังกล่าว แล้วจึงให้ เกิดการผสมผสานระหว่างแนวความคิดในระบบเศรษฐกิจใหม่กับวัฒนธรรมเดิมซึ่ง แสดงให้เห็น ได้ชัดเจนว่า ทำไมชาวนาจึงค้าขายวัว ควาย แบบระบบการผลิตแบบยังชีพ มิได้สร้างฟาร์ม (Farm) ใหญ่โตเหมือนระบบการผลิตเพื่อยังชีพ มิได้ใช้หลักการลงทุนเพื่อแสวงหากำไร ชาวนาส่วนหนึ่ง พึงพอใจจากการขายอาหารเล็ก ๆ น้อย ๆ ขายพืชผลจากท้องถื่น และขายหัตถกรรมพื้นบ้านการ ยังชีพ ให้ได้เงินส่วนหนึ่งเพื่อซื้อสินค้าอุปโภค บริโภค จากสังคมเมือง ชุมชนที่ร่วมแอ่งเชิงใหม่- ถ้าพูด ได้ขยายตัวเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขาย แต่วัฒนธรรมในการผลิตมิใช่เป็นอุดมการณ์ ของ วัฒนธรรมการผลิต เพื่อขายอย่างแท้จริง ยังมีลักษณะระบบค้ำชื้อที่ค้ำชื้ออาศัย ระบบเครือญาติ ระบบ การขูดรีดจากผู้มีอำนาจ ระบบศักคิ์ศรี (สังเกตจากการบริโภคสินค้าที่มีราคาแพง หูหระ และ บุคลิกภาพของพ่อค้ารุ่นหนุ่มบางคน เช่น พ่อค้าจักรยานยนต์ หรือพ่อค้า วัว ควายในเมือง) ใน ด้านวัฒนธรรม ตลาดวัว ควาย ยังเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ พบปะสังสรรค์ หรือสถานที่ นันทนาการในสังคมชาวนา ถ้าพิจารณาในด้านสถานภาพและบทบาท ตลาดวัว ควาย เป็นสถานที่ เพื่อจำหน่ายสินค้าและพบปะสังสรรค์ แต่ขาดหลักการ ของระบบตลาดในด้านการปรับตัวของ ชุมชน ชาวนามีการปรับตัวด้านนวัตกรรม แต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจใหม่ การ ปรับตัวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบ้างในสังคมชาวนา แต่มีลักษณะสังคมเก่าผสมผสานกับสังคม ใหม่ ภายใต้โครงสร้างของระบบสังคมเดิม ตัวเร่งในการเปลี่ยนแปลงหลาย ๆ ปัจจัยไม่สามารถทำ ให้สังคมชาวนาเกิดสังคมใหม่ที่แปลกแยกจากสังคมเดิมมากนัก ถ้าพิจารณาในด้านอุดมการณ์ มิใช่ เพียงด้านกายภาพ